

Дешева бібліотека.

Ч. 10.

Іван Франко.

Панщизняний хліб

і інші оповідання.

Під ювілейний рік Івана Франка

видав

Просвітний кружок при III. Секції Українського
Студентського Союзу.

Ціна 20 сот.

Д-р Софія Парманович
Львів, вул. Збілікевича 5/л.

Львів 1913.

Накладом Івана Лизанівського.

Із друкарні Ставропігійського Інститута у Львові.
під зарядом Мих. Рефця

Львівська Філія
АН УРСР

34149

ЛВІВСЬКА БІБЛІОТЕКА
АН УРСР

№ II- 34 199

Ф / I
П-168
1971

Переднє слово.

Пускаючи в світ отсі три оповідання, що доси, крім „Історії кожуха“ не були передруковані в збірках оповідань видаваних Антоном Хойнацьким і українсько-руською Видавничою спілкою зазначаю тут, що найдавніше з них „Цигани“ було друковане первісно в фейлетоні „Дѣла“ з р. 1882 чч. 86—7, а потім передруковане в збірці „В поті чола“ ст. 167—179; друге „Ліси й пасовиска“ друковане перший раз у ілюстрованім календарі „Просвіти“ на р. 1884 ст. 24—35, третє в „Житю і Слові“ річнику третім видавним у р. 1896 у кн. I, ст. 23—9, а четверте в збірці „Сім казок“, ст. 33—38. Видаючи ті оповідання тепер скремою книжкою, подаю їх не в хронологічнім порядку їх написання та друкування, а відповідно до хронології історичних відносин, яких торкають ся ті оповідання. На першій місці йде оповідане „Панщизняний хлїб“, що майже цілим своїм змістом належить до панщизняних відносин перед р. 1848, а тільки закінченням відкриває немов мале віконце на відносини по наданю свободи нашому народови. Друге оповідане „Ліси й пасовиска“ відносить ся до темної доси в історії нашого економічного розвою доби політичної реакції 50-их рр. минулого віку, в якій наші селяни конаєть кінцем основно програли т

зв. сервітутову справу і в якій через те покладена була основа пізнійшого економічного лихоліття та автономічного безголов'я. Третє оповідане відносить ся до пізнійших часів, 60-их рр., коли реорганізація жандармерії в нашім краю отворила дорогу надужитям політичної влади і значно причинила ся до спинення розвою політичного життя серед нашого народа на довгі десятиліття. Четверте то образець з сучасного життя українського мужика.

Може мої оповідання видадуть ся декому старомодними і позбавленими тої містики, яку наші новійші письменники та критики уважають майже доконечною приваляжністю літературних творів. Про те надію ся, що вони ні в чийй душі не збудять хорих фантазій, а здоровому смакови дадуть здорову і не зовсім неприємну поживу.

Львів 15. жовтня 1912.

Іван Франко.

Панщизняний хліб.

Було се зимою в початку 1896 року. По вічу в Перемишлі запросили мене торецькі читальники, а головню посол Новаковський, поїхати з ними до Торок. Я давно бажав бути в Торках і радо згодив ся поїхати, а двомилева їзда саньми по снігу, при світлі місяця була для мене радше принадною, ніж страшною. Їхала нас спора купка. Мені прийшло ся сидіти в санках Андрія Крицького, старого селянина, котрого я пізнав на вічах як доброго бесідника. Дорогою я пізнав його ще ліпше як оповідача. Ми мали час розбалакати ся, а Крицький оповідав невтомимо. Він знав усіх у селі, знав історію кожної хати, кожного закутка, а пам'ять його сягала хоч недалеко, а все таки пару літ поза 1848 рік. Про остатні роки панщини були його оповідання власне найцікавійші, найглибше запали мені в тямку. Може колись мені вдасть ся списати їх у цілости (д. Крицький живе доси й дай йому Боже ще жити много літ!). А тепер я передаю з пам'яті одну частину з його оповідання — не дословно, а так, як вона уформувала ся в моїй пам'яті.

Я ще був молодий, коли панщину скасували — оповідав Крицький, — тільки три роки я робив її. А про те буду ті три роки тямити доки мого життя. Люті часи були, паночку! Теперішня молодіж, Богу дякувати, не має і поняття о тім, що тоді діяло ся. І нехай не має! Не треба їй мати. Та дещо таки повинна би знати. Те, що ви розповіли в своїх „Панських жартах“, то правда, але то не вся правда. Ви того, пане, не могли знати докладно, бо вас тоді ще й на світі не було. А хто того сам не бачив на свої очі, той не може собі те так легко зміркувати. Подивіть ся на наші поля, пане! Богу дякувати, земляця благословенна, навіть найбідніший може жити, коли тільки має пару здорових рук і охоту до праці. Еміграційної горячки ще тут не знаємо. Імо хліб житний або пшеничний, вівсом коні годуємо, голоду не терпимо. Маємо своє тягло, свої ковані вози, маємо в селі школу, читальню, склеп громадський, а за те не маємо ані одного жида. Одним словом, стоїмо на власних ногах, о скільки то в Галичині хлоп може стояти на власних ногах.

Та не питайте мене, як тут виглядало перед 1848 роком! Досить вам буде лиш тільки сказати, що в цілім селі не було ані однісінького воза. Тільки у пана були вози, а у хлопів тільки сани. Саньми звозили літом збіжжя до stodіл і сіно до стогів, на санях вивозили обірники на поле, на санях чи літо чи зима вивозили й умерлих на кладовище.

Ну, та вмерлому байдуже. А як жили живі! Я тільки про себе скажу. Мій тато був з Медики родом, мав двох братів — усі три були хлопці гарні, спосібні. Взяв пан одного до двора за льокую, поїхав з ним до Бродів і там програв його в карти другому панови. Ще й доси десь там в Брідщині в фамілія Крицьких — то наші свояки. Вернув пан до дому, взяв другого брата до

двора, поїхав з ним до Варшави і знов десь його запропастив. То мій тато бачить, що й його жде таке саме, взяв тай утік сюди до Торок. Ніби то під одним паном було, але все воно дальше від пана і якось так йому минуло ся. Відував тато дуже, оженив ся бідно, не було з чого жити, а тут на панщину гонять. Ледво мені дванацять літ минуло, мусів я йти на панщину. Ой, назнав ся я за три роки всякого знущання! Не дай Боже й згадувати!... Та я не про себе вам розповім.

Був у нас в селі бідний та нещасливий чоловік, Онопрієм звали. Таки на правду, що був і бідний і нещасливий. Нині ніби то бідніші бувають і живуть на світі, халупники без кроку поля, навіть комірники між людьми по людськи виглядають. Тоді не те було. Онопрій мав хатину, мав огородець, мав пів прута поля. Тепер би то був сякий-такій господар, а тоді називав ся пішак. Як нині бачу його. Згорблений, з запалими очима і лицем такої краски, як земля свята, босий зимою й літом, без капелюха ані шапки, принаймі я ніколи не бачив, аби голова у нього була чим будь накрита; — сорочка груба, з міхового полотна, чорна як стеля в курній хаті; поверх сорочки стара, з долини обігнила і обшарпана веретянка, підперезана ликом або перевеслом, — отсе була вся його одіж, чи то зима чи літо. Все зігнутий ходив, усе звільна, ледво ліз, усе щось жвав у роті і все голодний був. Ми хлопці чи то пасучи панські вівці, чи роблячи яку иншу роботу, нераз сміяли ся з нього, дразнили його. Він ніколи не вгнівав ся, не підніс голосу, а все якось так покірно, таким приниженим та прибитим голосом відповідав :

— Так, дітоньки, так! Жартуйте здорові. А хлібця дайте, коли маєте, бо бігме, що ще-м його, святого, сьогодні в роті не мав...

— А що-ж ви раз у раз жвете, Онопрію? — питаємо бувало.

— Ет! — відповідав він неохітно і понуривши голову важко зітхав.

— Онопрій жвачку жве! жвачку жве! — крикне бувало дехто з пастухів. Інші підхоплять, регіт піде по толоці, а Онопрій нічого, відвернеся тай шкандибає до своєї роботи. Раз тільки я бачив, що він тайком отирав собі очі брудним рукавом своєї веретянки.

Жінка у нього була зла, так говорили в селі. На вигляд не можна було того по ній пізнати, бо молодиця була вродлива, здорова, румяна й весела. Тільки пізнійше я зрозумів, яка лиха доля спарувала їх обоє. Онопрій довго парубкував, служив при дворі, свого не мав нічого, аж на раз пан казав йому брати Марту. Се було його нещасте, бо Марта взяла його під ноги, притлумила, прибила до землі, морила голодом, навіть казали, що била його вечерами, а сама бігала за двораками. За такою жінкою Онопрій швидко постарівся, згорбився, пожовк і зівяв, зробився „гусячим повітром“, як казали в селі.

Не знаю вже, по якому там інвентару, досить, що Онопрій, хоч ніби-то господар а не наймит, був майже день у день на панщині. Здається, що жінка гонила його сама робити понад припис, платні дяї. Та яка то його робота була? У бідолахи не було сили за хруща, і коли інші не допомогли йому чи то на загоні чи в stodolі, то атаман не жалував нагайки, бив, копав ногами, аж кости у старого тріщали. А він терпів, ані пари з уст не пускаючи. І диво! Не раз здавалося, що не встане від тих нелюдських побоїв, що всі кости у нього поломані — аж ні! Полежить троха, постогне тихенько, а далі встане, тай знов помаленьку починає порнати ся, ніби то робити щось, не швидше й не ліпше, як і перед бійкою.

Одного разу — як нині тямлю і до смерти того не забуду — було якось коло полудня. Саме пшеничні жнива були. Вигнали людей грома-

ду на панський лан і власне вже один вижали. Треба було йти на другий лан, аж ген на другім кінці поля, за гостинцем. Ви пане не думайте, що то така проста річ була перейти з одного лану на другий. То нині люди переходять з ниви на ниву, серпами поблискують, віддихають повними грудьми, простують крижі, перекликають ся, витають ся, жартують або про здоровле питають. Тоді не те було. Пани все лоточили своїх наставників: „Не вмієте порядку держати, часу багато тратите, поки з одного лану на другий перелізете“. А наставникам то що? Вони на конях, нагайки в руках... То скоро одного лану діжнуть, зараз кричать:

— Ану, що духу на другий лан! Далі!

І пускають коні тропом, а всіх женців, старих і малих, серед сквару і спраги, серед куряви чи дощу женуть перед собою. Втомлені важкою працею, не вспівши віддихнути, люди біжать що можуть вискочити. Звісно, що молоде та сильне, те біжить наперед, кричить, вівкає, регочеть ся, так, що здалека думав би, що яке сполошене весіле же не по полю. Але вагітні жінки, старі баби та діти не можуть надужати, лишають ся з заду. Ой, гірка їх доля! Атаман на кони за ними, пере нагайкою, не питає, чи по плечах, чи по голові. Біжать бідні, падають у рови та борозди, не раз під кінські копита. Ой пане, кільки то разів я бачив, як вагітні жінки отак падали, а вставши мали на плечах сорочку пописану червоними басаманами! Се нагайка кризь полотно тіло попрогризала.

Отже раз гнали отак громаду з одного лану на другий. Бігли людонькове полевою стежкою, задихані, червоні, присипані пилом, очи кровю поналивані, бо спека була велика. Я стояв край дороги, пас панські коні на перелозі. Пробігли по при мене на сам перед парубки, далі дівчата, потім чоловіки, а з заду стариня ногами набиває. І Онопрій був між ними, та він на самім заді

лишив ся. Так і видно, як коліна під ним дилькочуть а роззявлені уста силують ся захопити як мога більше повітря. Та де тобі, не може бідолаха за другими наспіти. А атаман ось ось за ним на коні. Ще хвилька, аж тут як не роздасть ся крик:

— *Prędzej chamię, prędzej!*

І рівночасно свиснула нагайка, чорною гадюкою блиснула в повітрі і обвила ся довкола голих по коліна Онопрієвих ніг. Легенький ляск, знов блиснула в повітрі нагайка і знов окрутила голі ноги старого. Він тільки ойкнув і повалив ся на землю, а на ногах відразу виступили два широкі, червоні перстені і з них помалу почала виступати кров.

Атаман зупинив коня.

— *Wstawaj drabie!* — кричав до Онопрія.

Той звільна, натужуючи ся, почав піднімати ся до гори. В тій хвилі нагайка ще раз оперезала його плечі. Він похилив ся мов зігнута лоза і в тій хвилі щось чорне та тверде випало у нього з за пазухи і покотило ся до рова. Онопрій сягнув рукою по свою згубу, та не встиг захопити її на лету.

— *Co to jest?* — крикнув атаман бачучи його рух.

— Та...та...так — лепотів Онопрій.

— *Podęjm i podaj tu!* — кричав атаман.

Онопрій, усе ще згорблений, весь тремтячи, зліз до рова, підняв і подав атаманови те, що випало у нього з за пазухи. Атаман довго придивляв ся тому предметови, а Онопрій стояв перед ним без шапки, зложивши руки на груди мов до молитви. Я не зводив очий із його ніг. Коліна раз у раз дилькотіли мов у чоловіка, що дуже змерз, а з червоних перстенів на худих та чорних від бруду литках тоненькими смужками плила в долину кров і швидко всякала в сірий пил дороги.

— Co to jest? — запитав] нарешті атаман Онопрія.

— Та...та...то... то хліб.

— Co? Chleb?

— Ну, так, мій хліб. Я такий їм. У других людей то макух, а у мене, паночку, хліб.

Атаман ще хвилю держав Онопріїв хліб у руці, оглядав його, нюхав, а далі рука в нього якось дивно задрожала, він шпурнув тим хлібом геть на поле, швидко видобув із кишені хустку і почав обтирати собі очі. Навіть він розплакався.

Знаєте, пане, повідають, що десь колись Пан Біг зробив таке чудо, що заставив каміне плакати. Певно, що то чудо було, божа сила. Але, грішний чоловік, я думаю, що то було більше чудо, коли отой нани атаман заплакав над Онопрієвим хлібом. Я малий тоді був, чотирнацять літ, а як побачив його сльози, того чоловіка сльози, що був для нас як огонь, як звір без серця, то мене щось шпигнуло мов ножем у серце. Я до тої хвилі нічого не розумів, не застановляв ся: казали робити, я робив; били, я терпів, бо бачив, що й другі так само роблять. Я й не думав, щоб то могло бути инакше, навіть не розумів, чи то зле так чи добре. Противно, нераз мені говорили, що то так треба, що так Пан Біг дав, що хлоп лїнний і треба гнати його до праці. Але оті атаманські сльози відразу все в моїй душі перевернули. Я пізнав, що мусить бути страшне зло, страшна кривда на світі, коли навіть такий звір мусить над нею заплакати.

Атаман помовчав хвилю, ще раз обтер очі хустиною, а потім винявши з череса якийсь гріш, кинув його Онопрієви і сказав:

— Na masz! Idź do karczmy! Kup sobie chleba! A zaraz tam wychodź do roboty!

І не дожидаючи довше затяв коня і пігнав за жєнцями, а Онопрій, понуривши голову та не озираючи навіть закровавлєних нїг, потюпав до-

рогою до села. А коли геть відійшов, я підняв його той хліб і сховав його за пазуху. З разу я думав на сміх показати його иншим пастухам, аби побачили, яку то жвачку жве що дня старий Онопрій, але коли я взяв макух у руку, проняв мене такий жаль, що я й собі-ж отам серед поля при панських конях заплакав мов мала дитина. І прийшовши вечером до дому я сховав той макух у скритку за стріхою і держу його до нині і внукам своїм лишу на пам'ятку.

То вже були остатні панщизняні жнива. О Величідни потім скасували панщину і люди вже веснували на своїм. Старий Онопрій не врадував ся, все однакий був.

— Що вже мені свобода! — зітхав він. — Будьте собі свободні, а моє вже пропало.

Одного ще тільки бажав: покушати свого власного житнього хліба...

— От би мені хлібця житнього з власного поля покушати! — говорив нераз. — Може би я аж тоді засмакував свободу.

Жнива надходили. Жито вродило на чудо, висше хлопа, а колос як праник. Старий Онопрій день у день рано вибігав на свій загін, придивляв ся своєму житу, зі страхом слідив кождо хмару, зривав колосок і вилущував зернятко, чи вже можна жати. Дождав ся нарешті, затвердло зерно, пополовіло стебло, похилило ся в низ. Ще люди й не збирали ся на жниво, а старий Онопрій одного дня взяв серп тай пішов на свій загін.

— Вижну два, три снопи, витовчу зерно, змелю на жорнах, аби тільки покоштувати хлібця святого.

Вечеріло. Я ще з одним хлопцем вертав з поля від сіна. Йдемо стежкою поміж жита, розмовляємо, аж глянь, перед нами щось повзе та шелестить. Підбігаємо ближше — а се старий Онопрій. Нажав три снопи жита, поклав один на го-

лову, другий на одно плече, а третій на друге, згорбив ся в двоє і лізе до дому. Снопи великі, жито вродливе, так що колосе аж землею за ним тягне ся. Ідемо за ним, розмовляємо, жартуємо і все то один то другий ніби не навмисне стане йому на колосок. А у нього й на тільки сили нема, аби відірвати колосок від стебла; за кождим разом стане і не обертаючи ся, жалібно-спокійним голосом говорять:

— Ей хлопчики, та дайте спокій! Адже се хлібець святий!

Жаль нам його стало, ми перестали йому збитки робити, а далі я сказав:

— Дайте, татусю, я вам занесу ті снопи до хати!

— Ні, синку, вже я сам!

Провели ми його аж до хати. Жінки його не було дома, двері були засунені з середини. Поки ми найшли деревляний ключ під стріхою, поки відімкнули двері, Онопрій стояв усе ще держачи снопи на собі. А коли двері отворили ся, він якось прожогом кинув ся до середини, та спотикнувшись на порозі і тихенько, разом зі снопами впав на землю. Так немов би присів. І тихо. Снопи вкрили його.

— Що вам татусю? — питаємо з надвору.

Не відповідав. Вбігли ми до сінний, відкинули снопи, а він лежить на землі, лицем в низ, неживий.

Не дочекав покоштувати свобідного хліба

Ліси і пасовиска.

Оповіданє бувшого пленіпотента.

Господи Боже, що то крику було у нас за ті ліси та пасовиска! Як звивали ся панц, як нараджували ся, підплачували інженерів та адвокатів, аби звільнити себе від усяких тягарів! Мудрі голови. Вони знали, що хоч цісар дав хлопам волю і скасував панщину, то прецінь як вони не дадуть їм ліса й пасовиска, то хлоп таки мусить або погирати на нині, або до них „прийдіте поклонімо ся“, — а тогди верне знов панщина, хоч троха в иншій свиті, але для хлопа через те зовсім не лекша!

І гадаєте, що у нас не вернула панщина? Прийдіть лишень та подивіть ся до нашого села, намі переконаєте ся. Правда, атамани й окомани се їздять уже по під вікна з канчуками, на панським подвірю нема вже тої дубової колоди, на котрій бувало що суботи відбувало ся „гуртовне палкованє“; але поглядіть лишень на людий, поговоріть із ними! Чорні як земля, нужденні, хати пообдирані, старі, поперехилювали ся на боки. Плотів трохи що й не зовсім нема, хоч ліс довкола села, як море; приходить ся людям обкопувати царину ровами та обсаджувати вербами, так як на Поділю. Худоба нужденна, миршава, тай то рідко у котрого ґазди й є. А спитайте йдучих із серпами та з косами: „Куди йдете, люди?“ то певно скажуть: „На панський лан жито жати“, або „На панську луку косити“. А коли ви здивуетесь, як се так, що вони йдуть до пана на роботу тепер, коли у самих ще нічого й не тикано, а тут гріє, з колоса летить, — то вони хиба похитають головами та скажуть сумно: „Що-ж діяти? Самі то бачимо і серце нам краєть ся, але що діяти! Задовжились ми у пана, а у нього така встанова, що попереду відроби панови, хоч би тут

громові кулі летіли, а вже відтак собі“. Се у нас що року так: у пана зробимо все завчасу і добре і чисто, а наше власне тим часом гине і пропадає в поли. І добре то вимудрував наш пан! У нього ліс — у нас і патичка на обістю нема без його відома! У нього пасовиско — у нас худоба вигибла, витратилась, а решта ходить як сновида. У нього поле справлене, чисте, а наше заросло пирійками, гірчицею та бурянами, гноїку нема, аби справити, худібки тяглої нема! А ще що й на тім уродить ся, то таки на поли пропадає, бо мусимо пана обробити на сам перед, за погоди. І ніколи ми не можемо прийти до хліба, не можемо стати на свої ноги, не можемо вибити ся з під панської руки. А пан тисне, о, тисне що сили! Він у нас тепер начальником громадським, його якийсь прислужник писарем, і ціла рада мусить хилити ся до їх волі. Бідного не пустить із села ні на заробок ні на службу, книжки не видасть. „Тут сиди, не рипай ся, роби у себе!“ А у себе, розумієть ся, нічого робити, — йди до пана! А пан — бух по десять крейцарів за день у найтяжший час, і мусиш робити, бо нігде діти ся! Оттак то він прикрутив нас і щораз ліпше прикручує! Скажіть же самі, чи треба нам ще крім того панщини? Мені здаєть ся, що давна панщина з буками й оконами не була така тяжка.

А тепер послухайте, як то він заїхав нас із майки, аби випровадити в поле і забрати отак у свої руки. Сам я був при тім, то можу вам на певно сказати і кожде слово записягнути. Ось слухайте!

Зачало ся нещастє наше від конскріпції, знаєте, що була в 59-ім році. До того часу жили ми з паном у добрій злагоді. Він нас бояв ся чіпати, бо, знаєте, тогди ще острах був між панами за-про тоту мазурську різанину. А ми знов його й не потребували чіпати: пасовиско мали,

в лісі рубали, так як наші батьки з давен-давна, і все вважали, що то ліс громадський — навіть злісного громадського держали. Аж тут бух — конскріпція. Знаєте, нарід темний, не знає що до чого, перепудив ся. Як то наш хлоп, усе боїть ся, аби податків не підвишили. Так і тоді: списувати будуть не тільки людей, а й худобу! Вже то без чогось не є.

Аж тут раз у неділю по хвалі божій, як то звичайно, вийдуть люди з церкви, постають на зарінку раду радити. Там і війт накази які голосить, інші про жнива балакають... Аж тут пан... „Так і так, панове громада, важна справа, конскріпція. Я ваш приятель, я тепер такий самий хлоп як і ви. Знаєте, цісар порівняв нас усіх, тепер нема вже панів...“ — Ну, просто сказавши, почав нам гнути харамана. Ми роти порозникали, що то, перший раз чуємо від нашого пана людське слово! — „Так і так“, — говорить він далі, — „важна справа, конскріпція. Чия ласка, прошу до мене, маю щось важного сказати, як вам треба бути при тій конскріпції“. Тай посунув на перед, до двора. А ми всі, кілька нас було, лавою за ним. Увійшли на подвірє. Він став на ганку, озирнув ся по людях, а далі викликав кількох старших до себе тай пішов з ними до гокою. Стоїмо ми, чекаємо. Вертають наші старці. — „Ну, ну, що пан казав, що за справа?“ А старці наші головами сивими похитують, та все муркочуть: „Так то так, правда й є!“ А далі до нас: „Ходім у село, чого тут галас підняли на панським подвірю? Чи тут вам місце до наради?“ Пішли ми.

— Знаєте, люди добрі, панове громада, — заговорили наші старці, коли ми знов стали на громадським зарінку — що завтра має до нас приїхати конскріпція. Отже ж то пан наш, дай йому Боже здоровлє, казав нам остерегти громаду. Вважайте, каже, на худобу! Вони списують худо-

бу і потому наложать на вас від кожної штуки по ринському податку. Як скажете, що пасете в лісі, то будете й від ліса платити подвійний податок: раз за ліс, а другий раз за то, що пасете. То пан радить зробити так: поперед усього не казати, що пасемо в лісі, а відтак переховати часть худоби в лісі через завтрішній день, і при конскріпції подавати менше худоби ніж маємо. Так, каже, роблять і по других селах. А ліс, каже, як ваш був, так і буде, бо конскріпція нічого не має до ґрунтів.

Порадилися, порадилися і урадили послухати пана. Що то дурні! То як у кого було пять штук худоби — він три до ліса, а дві лишає на показ; у кого десять штук, — він сім до ліса, а три лишає. Цілу череду худоби зцілого села за-пакували до ліса, між дебри та нетри і ждемо спокійно конскріпції. Так тяжко чоловікови приходять ся ті податки, а ту ще пан так налякав нас новими буцім то надвишками, що ми не ва-гували ся по просту ошукати конскріпцію, щоби тільки як небудь викрутити ся від біди.

На другий день рано десь так у обіда, вже конскріпція в селі. Списують. Ну, ми всі держимо ся того, що ураджено, подаємо як найменше худоби, відпекуємо ся від пасеня в лісі, ще й ті шимо ся, що так гладко йде діло. Аж ось дійшла конскріпція на послідку і до пана. Деякі люди з цікавості пішли за нею. За малу хвилюку прибігають у село, задихані, залякані...

— Що ми зробили? — кричать вони. — Ту щось не так, ту щось погано! Чи не підвів ли-шень пан нас на яке безголове? Він записав не тільки всю свою худобу, але й тоту нашу, що схована в лісі, і комісія поїхала туди!

Ми одебеліли, почувши таке диво. Зараз зібрали ся гуртом і побігли в ліс. Комісії вже не було. Питаємо пастухів: були, кажуть, пани і наш дідич, щось писали, рахували худобу, але нас ні

о що не питали ся. Ми до села, говорять нам, що комісія виїхала вже з двора боковою дорогою. Рушили ми за нею, дігнали аж на другім селі. Так і так, — повідаємо, — то пани нашу худобу рахували в лісі.

— Як то може бути ваша, коли ви самі казали, що більше худоби не маєте і в лісі не пасете?

— Ми таки так казали, нас пан нарадив.

— Так чого-ж ви тепер хочете? Щоби ми другу конскріпцію у вас робили, чи що? Бувайте здорові! Щосьте собі зробили, то будете мати. Що написано, то пропало. А впрочім ні, вільно вам рекурсувати, але кажемо вам наперед, що рекурс нічого вам не допоможе, а тільки ще й самі попадете ся до криміналу за те, що ошукували цісарську комісію.

З тим ми й вернули ся. Пропало, — сказали ми, — побачимо, що з того буде.

Чекаємо рік, другий — нема нічого. Пан знов у добрі з нами, тільки як коли згадати про конскріпцію, то всміхаєть ся тай каже: „Ет, жарт тай годі!“

Аж ось на третій рік — чуємо, якась комісія їде в село, пасовиско розмірювати.

— Пек тобі маро, — гадаємо собі, — се що, за чим, по що? Пасовиско наше з віку-правіку, по що його розмірювати? Правда, ми послідніми роками один кусник поділили між громаду і зорали; гадаємо собі: може то приїхали вимірити, кільки ми зорали, а кільки ще остало ся. А комісія просто до двора; пообідали, а відтак на пасовиско. Розложили мапу, пан сам з ними ходить і показує: от відти тягнеть ся і доти, а-се вони зорали.

Підійшли ми до тої комісії, кланяємо ся з далека, далі приступили ближше, знов кланяємо ся, а комісія анї в той бік. Далі вїйт осмілив ся тай каже :

— То, прошу панів, наше пасовиско, на що ви його міряєте і палькуєте?

— А ти що за один? — питають пани.

— Я війт громадський.

— Ну, то добре, — відповіли вони, тай далі своє роблять. Обпалькували той кусник зораний окремо, а решту знов окремо. Ми вже з війтом за ними ходимо і дивимося, але що вони говорять, того не знаємо, бо по німецьки шваркочуть. Далі скінчили і сідають на бричку. Війт за ними, не попускаєть ся, та все допитує. Тоді один пан стає в бричці і обертаєть ся до нас.

— Ви, люди, виділи, як комісія міряла пасовиско?

— Та виділи, — кажемо.

— І виділи, як пальки біла?

— І то виділи.

— І знаєте, що онто там — показав на зораний кусник — то ваше, громадське, а се отту, то панове?

— Га, що, як? — скрикнули ми всі мов попарені і до комісії. Комісія в ноги.

На другий день женуть наші пастухи худобу на пасовиско, а там панські слуги: „Марш відси, се панське пасовиско, не смій і ногою поступити сюда!“ Пастухи обернули худобу, женуть у ліс, а там панські злісні та гайдуки: „Марш відси, ліс панський, не смій і за окіп поступити ногою!“ Пастухи, звичайно діти, та в плач; женуть худобу назад до дому. Гвалт, крик у селі такий зробив ся, немов хто ціле село підпалив на всі чотирь часті.

Що ту робити? Жінки кричать: „Ми з коцюбами підемо і тим панським слугам голови поскінаємо!“ Але старші чоловіки якось уцитькали їх і зараз вибрали кільканайцятьох, щоби їхали аж до Львова до адвоката зарадити ся. Вибрали й мене. Поїхали ми, напитали адвоката, Русина, заслуженого, кажуть, і щирого. Прийшли до ньо-

го, розповідаємо: Така річ і така. „Щож“ — каже — „будемо зачинати процес. Розстарайтеся свідків, паперів, гроший, а тимчасом заховуйтеся спокійно, бо всяка бунтація тільки пошкодила би справі“.

— Але ж паночку, — кажемо ми, — як нам ту заховатися спокійно, коли нема де раз худобу вигнати? Адже без паніи худоба на пни погине!

— Га, — каже адвокат, — щож я вам можу на те порадити? Як виграємо процес, то пан буде мусів повернути вам усю шкоду, а тепер радьте собі як можете.

З тим ми й пішли. Зачався процес. Кілько ми гроший на нього видали, Бог один знає. Я нарахував самому адвокатови та на стемплі щось звиш сімсот ринських. Громада тяглася з остатнього, хоч і як їй то не легко приходилося. Бо ліс і пасовиско осталися в панських руках і ми мусіли більшу половину худоби як стій випродати за пів дармо, бо не було чим годувати. Решта товклася — і до нині товчить — то погусячим зарівку, то по перелогам, то по городах. Сади наші через то понівечилися, пасіки поводилися, а худобинка ходить лиш шкіра та кости.

Сім літ тягнувся наш процес, то так, як би хто з громади сім літ жили тяг. Зовсім на нінащо звелися ми за той час, але до пана ані дуду, завзялися. Пан собі-ж. Вже в яких то ми судах, у яких інстанціях не бували! І в бецирку, і в губернії, і в міністерстві і Бог знає куди. І все в однім програємо — рекурсуємо; в другім виграємо — пан рекурсує, а кінця як нема так нема. Аж нарешті — Господи тобі слава! дочекалися ми! Приходить возьний, приносить нам резолюцію з найвисшої міністерії. Так і так, щоби полагодити спір між громадою а двором, визначається губерніяльна комісія, котра на місці спірним має все розглянути, передивити документи.

переслухати свідків і видати остаточний засуд. Тож обі сторони обов'язані того а того дня ставити ся на місці спірнім зі всім своїм доказовим матеріалом. Засуд тої комісії буде без апеляції потверджений і виконаний. Ну, Господи, тобі слава! подумали ми собі. Тепер певно буде наша правда, коли комісія має на місці судити. Ту кожний буде міг сказати, що знає, кожного вислухають, а в такому разі мусять же признати, що правда по нашій стороні.

Пан наш одержавши таку саму резолюцію, дуже щось попіснів і ніс повісив, але далі, видко, щось надумав ся, сів на бричку тай до Львова. Куди він їздив, не знати, але два наші люди, що тогди були у Львові, розповідали опісля, що виділи його, як водив ся по місті з нашим адвокатом. Розумієть ся, розповідали аж тогди, як уже було по всьому! Досить того, що по двох чи трьох днях приїхав наш пан зі Львова якийсь уже веселійший і навіть утішний. Дивуємо ся ми, але не знаємо, що то має значити.

Навідали ся і ми до свого адвоката. Втішив ся дуже. „Виграємо справу“, говорить. „Я сам“, — каже, — „стану з вами на місці спору перед комісією. Але день перед тим прийдіть сюда до мене: війт, пленіпотенти, свідки, привезіть із собою які маєте папери, то треба перездріти, порадити ся. Знаєте, як то перед битвою в війні приготують ся, так і нам треба приготувати ся. Приїдьте раненько, то я скажу кожному, що і як хто має говорити, бо, бачите, справа запутана, а з полудня посідаємо на віз тай гайда в село, що-би у означений день рано бути на місці спірнім“.

Послухали ми його ради, ще й дякуємо. Зібрали ся: війт, два пленіпотенти і три найстарші господарі в селі, яко свідки, забрали всі старі папери, які де в кого були і поїхали о півночі до Львова, день перед приїздом комісії до села. Приходимо раненько до адвоката — нема

дома, десь вийшов, але зараз прийде, просять зачекати. Чекаємо ми, чекаємо — нема адвоката. Вже десята, одинацята, дванацята година — нема. Поголодніли ми, пішли до воза дещо перекусити. Прибігаємо по хвили — ще нема адвоката. Що за нещасте? Вже перша, ба й друга, ба й третя година, — тут бп нам час уже їхати до дому, щоби на вечір заїхати, а його нема. Аж далі, десь так коло четвертої йде він.

— Ах, перепрашаю вас, — говорить — дуже перепрашаю, панове газди, але не моя вина, що я так опізнив ся, в суді при розправі був, оборона протягла ся аж до сеї години. Але то нічого, ми ще все зробимо гаразд. Прошу до мого покою!

— Але може би ми зараз сіли на віз і їхали в село, — сказав я. — То пан могли би там переглянути папери і навчити нас, що маємо говорити.

— Е, нема чого квапити ся, — сказав він, — успіємо заїхати, а перегляд паперів не довго потриває.

Пішли ми з ним до його покою і посідали. Паперів внесли ціле наручє. Взяв він того читати: читає, читає, поволеньки, уважно, деколи нас щось запитаєть ся, ми відповідаємо, він знов читає, а ту вже пів години, ба вже година, ба й друга минула, — він нічого. Ми ту як на терню сидимо, вємо ся, потіємо, а він усе розпитує нас, мов на протоколї, все папери читає, муркоче, — непорадна година! Вже ми по кілька разів йому набилювали: пора би їхати. А він усе своє: зараз, зараз! Тай далі до читаня. Шеста година вибила, як дочитав. Ну, гадаємо собі, Господи тобі слава, кінець уже тому читаню, поїдемо! Еге, як би та не так! Як зачне тепер наш адвокат толкувати нам цілий процес від початку, обширно, подрібно, немов то ми й зовсім нічого не знаємо. Говорить, говорить, а ми трохи зо шкіри

не вискакуємо, — туй таки би чоловік схопив ся, плюнув йому в очи і пішов. Та ба, годі! Далі зачав нас навчати, як маємо говорити перед комісією, — і справді мудро навчав!! Така ясна стала нам ціла справа, так добре знав кожний, що йому говорити, що аж любо. Жаль тільки, що коли се навчання скінчило ся, вибила дев'ята година. Смеркло ся зовсім. Він аж тепер мов спостеріг ся, а ту ще й гриміти почало.

— Овва, а се що такого, вечір уже? — сказав він озираючи ся.

— Таже вечір, — відповіли ми, мов осуждені.

— Щож тепер діяти? Як їхати?

— Або я знаю, — відказав я. — Тепер трудно їхати, дорога недобра, тай воно далеко досить, лісами!...

— Самі не знаємо що діяти! — відказали наші люди.

— А на котру годину завтра має приїхати комісія.

— На десяту рано.

— На десяту? Е, то байка: переночуйте ви ту, а завтра ранісенько повстаємо і курнемо в село так, що аж закурить ся. На осьму будемо там. Отту йдїть, зараз коло мовї хати шинок є, жид, порядний, там переночуйте, а завтра, памятайте, не опізнїть ся, я буду ждати на вас.

Що робити! Раді не раді пішли ми. Жид уже мов і надїяв ся нас.

— Чи вп від пана адвоката? — питає.

— Ая!

— Ну, ну, ходїть, найду для вас місце, ночуйте здорові! А може ще потребуєте чого?

— Та дайте по порції горівки, лїпше буде спати ся.

Випили ми, полягали в божий час і відразу поснули, як дерево. Чи довго ми так спали Бог знає. Досить того — пробуджую ся я — день

білий. Зриваю ся, до вікна, дивлю ся на сонце — вже геть з полудня. Гляджу довкола — всі наші газди сплять як дерево. Господи Боже, що се такого? Чи то сон, чи ява? Скрикнув я що сили, — ні, се не сон! Вони посхалували ся і собі ж до вікна. А се що? З полудня вже? Не вжеж ми так довго спали? Припадочку нещасливий! Вемо ся, мов пискорі посолені, а ту в голові кожному шумить, кости всі болять, мов полومانі! Кличемо жиди: кільки вам належить ся за нічліг? — Не много, лише шість ринських. — Як? що? яким світом? — А він злодюга, видячи, що нам квапно дієть ся, що ми ту розщибаємо ся та аж губи гриземо з нетерплячки, став собі в дверех та тільки всміхаєть ся, бороду погладжуючи. — Так у мене всі гості платять!

Декотрі з наших зачали з ним торгувати ся, але де там, ані слова не дає собі сказати. Вергли ми йому гроші, кільки хотів, тай далі до адвоката. Прибігаємо — нема дома, рано ждав-ждав на нас, а далі сам поїхав, велів, щоби ми як найшвидше поспішали за ним. А папери наші? — Папери лишив, ось вам ваші папери! — От так маєш! Поїхав, а паперів не брав. Господи милосерний, що з нами тоді робило ся, то й погадати страшно! Що то, гадаємо собі, там десь уже без нас справу розсудили, громада програла, що нам люди скажуть? Яка нужда чекає нас далі? Ми немов наперед бачили тото, що нас чекало, тай тогди вже не трудно було й бачити все те наперед!

Пігнали ми до дому, тай просто не в село, а на пасовиско. Нема нікого. До ліса. Нема нікого. А ту вже швидко вечір буде. Ми до двора — в дворі співи, сміхи, гостина, музика — се пан комісію гостить. Глядимо ми, є і наш адвокат у покою, червоний, веселий, говіркий. Кілько проклять у тій хвилі на нього впало, то певно в своїм житю тільки склянок вина не випив! Ми вже

чисто подеревіли, не говоримо нічого, не розпитуємо ні про що, — бо і на що? Самі знаємо, що наше нещасте готове. Мов стовпи які ми поставали на ганку, стоїмо, чекаємо, а самі не знаємо, на кого тай за чим. Пани якось побачили нас, підняли регіт у покою, але до нас ніхто не виходить. Панські слуги йдуть по прп нас, та кож сміють ся, кепкують собі, поштуркують нас, але до нас ані слова. Панські пси приходять, обнюхують нас, деякі загарчать, а деякі й таки тихо відійдуть. А ми нічого, стоїмо, як неживі. Вже смеркло ся, в покоях запалало світло, пани і пані почали виводити якихось пісень, на дворі почав дощ кропити, а ми стоїмо все на ганку, з очима вліпленими в ті яріючі шиби, з дрожєю в тілі і роспукою в серці.

Аж ось нарешті, пізно вже в ночі, відчинили ся двері і почали один за другим викочувати ся лани до своїх бричок. Насамперед пани від комісії. Переходячи по при нас, найгрубший з них став, позирнув на нас грізно і каже:

— Ви що за одні?

— Тутешні.

— Чого потребуєте?

— Що з нашим процесом стало ся?

— З вашим процесом? То ви аж тепер приходите о тім довідувати ся? Пяниці погані! Ви варті пасовиска, ви варті ліса? А торби жебрацької не ласка? Ідїть же до дому і не смійте о тім і споминати! Минули ся роки, як добро розпирало боки! Пропали Йване гроші!

Вся комісія зареготала ся, сіла на брички тай поїхала. За комісією надійшов наш адвокат, крадучи ся як злодій, змішаний, ніби паний.

— Га, ви ту, ви ту? — лепотїв він. — Ждав на вас, їй Богу ждав, чому не приходили?

— А багато вам наш дідич заплатив, щоби ви нас спинили в місті, поки тут комісія розсудить на його хосен?

— Що? як? га! образа гонору!... лепотів він, сїдаючи на бричку і курнув що духу з двора.

— Щоб ти собі голову зломив! — проговорили ми в слід за ним. Тай то дармо: не зломив голови, собака!

Аж ось і пан наш раптом немов уродився перед нами. Стояв похитуючи ся в отворених дверех.

— Ге-ге-ге, — говорив він з п'яним реготом, — панове громада, обивателі, бург'єри, преліпотенти, а що там чувати? Як процесець іде? Нічого, нічого! Але постійте но ви, я вас тепер буду розуму вчити! Тепер ви будете скакати так, як я заграю! Я вам дам себе знати, щоб ви тямили!

І додержав слова! Прикрутив усіх так, що й дихнути годі! Правда, громада не відразу подала ся. Зробили ми рекурс, але рекурс відкинули. Тогди ми рішили ся силою боронити свого права, але тим іще гірше собі пошкодили. Жінки, діти, чоловіки і старці, всі за покотом виринули з села, щоби не дати панови зайняти пасовиска. Пан спровадив військо. Ми перед військом попадали на землю, кричачи: „Хоч толочте, хоч стріляйте, а ми з сеї землі не вступимо ся, то наше!“ Але військо не стріляло і не толочило, а тільки поділивши ся на дві роти, рушило на конях через збіжжя, через плоти, та в село. Прийшло ся нам вертати. Два місяці стояли в селі жовніри, що було ліпшого з худоби — повірізували та позїдали, звели нас усіх на нїнащо, а коли відїздили, то пан міг бути спокійний: громада була зломана і зруйнована до чиста і мусїла сама подати ся в його руки.

От така наша доля. Чи буде коли ліпше, чи доведеть ся нам хоч при смерті дихнути вільнійше, Господь знає. Але пан зо всеї сили працює над тим, щоби чим раз тіснійше натискати на нас пута. Пять коршмів у селі запровадив, шко-

ли нема, священника вибрав собі такого, що з ним руку тягне, а нам нікому порадити, живемо як ті воли в ярмі, вже й дітям не робимо надії на красшу долю...

В маю 1883 р.

ЦИГАНИ.

Ластівки, вбоге гірське село, лежить над горішнім Стриєм, там де він із свого великого закрута під Турку повертає ід Синевідськови, вючи ся поміж гори та ліси. Село невеличке та занедбане, криє між лісами та дебрами свої порозкидані, нужденні бойківські хатки. Понизше села, за шматом чорного ліса, що досягає аж самого берега ріки, стирчить над Стриєм висока скала. Стрімкою стіною бовдурить ся вона над самим закрутом ріки, а головатим вершком, зеленим від моху і папоротів, роззираєть ся по окочних горах. Стрий літом лагідно плюскочеть ся о її стоци, але в осени реве грізно і пінить ся заливаючи вузку стежину, що веть ся по під скалою здовж його берега. А всюди довкола порозсідали ся гори покриті чорним смерековим лісом: тільки денеде верхи їх світять безлісними полонинами, що мріють мов сірозелені плями на темному тлі. Пусто і сумно в осінню днину коло скали, тільки хвилі Стрия ревуть і розбивають ся о щербате каміне.

Пусто і сумно було також в душі жандарма, що в слотаву осінню днину йшов стежкою понад рікою, в плащи і чаку з когутячим пірем, з карабіном перевішеним через плече, і бачно роззирав ся довкола. Нігде ні душі живої, ні голосу людського, і колиб не втоптана стежка понад рі-

кою, то можна би було подумати, що ту в тій дикій лісовій кітловині не стояла ще людська нога від нащадку світа.

— Тьфу на таку собачу службу! — воркотів жандарм, хусткою обтираючи вуси, з котрих капотіла дощова вода. — Лазь і лазь як виклятий по тих проклятих вертепах, і все надармо. Та погана Бойцня боїть ся жандарма гірш чорта. Кождий обминає його на тисячу кроків, скоро тільки де заздрить. Так і здаєть ся, що кождий із них ось тільки що небудь украв або кого небудь забив. А як уже кого допадеш, то скорше бись чого небудь довідав ся від отої скали, ніж від нього. Чорти би давили ся таким поганим та бездарним народом!

Так воркотячи наближував ся жандарм ід скалі і раз по разу поглядав на Стрий, що люто розбивав свої хвилі о каміне, немов і сам гнівав ся на той дикий та бездарний бойківський нарід.

— О, яка вода велика! — воркотів дальше жандарм. — Колиб тільки стежки не залляла та кладки не забрала, бо годі би було нині на ніч зайти до тих чортівських Ластівок, хоч і як вони вже близько. Вже то я в тих горах ані руш не маю щастя, хоч сядь тай плач! Ось уже четвертий раз патрулюю тими вертепами, і ще ані разу мені не пощастило ся спіймати якого злодія або розбійника. А тимчасом ту досить тільки раз поглянути, щоби дійти до того переконання, що злодіїв і розбійників ту мусить бути чимало. І що найгірше, навіть якого небудь нужденного волоцюги або діда жебручого доси не довелось мені арештувати. Так як би змовили ся, щоб не попадати ся мені на очі. А другі жандарми що котрий піде, то за кождим разом тих волоцюгів, дідів та циганів жене наперед себе цілу череду, повний арешт напакує. А я хоч би тобі однісенького! Тьфу на таке щастє, тай годі!..

І жандарм гнівно позирав наперед себе. Сто-

яв уже перед самою скалою. Стежка піднімала ся ту троха в гору і йшла немов по кам'яній при-сні, то підносячи ся по при стрімку кам'яну стіну, то знов опускаючи ся мало що не над саме водя-не зеркало. З далека вже побачив жандарм, що зараз на першій такій впадині стежка залита бу-ла каламутною, спіненою водою.

— От тобі й на! — крикнув він у роздраз-ненню, — знов перешкода! Треба буде обходити довкола сего завалидороги, драпати ся з пів го-дини по хащах і зломах, а за той час я міг би вже бути в Ластівках. А нехай тебе ясні громи бють з такими порядками!

І ховзаючи ся в своїх тяжких чоботях по мокрім імху, жандарм скрутив на право, між корчі, під гору, щоб обійти скалу. Несподівано якось він кинув оком в бік і зупинив ся. Що за чорт! Йому здало ся, як колиб ізза скали легень-кими клубками виповзував дим, котрий немов переляканий чим борше розпливав ся і щезав у повітрі. Жандарм зразу сам своїм очам не ві-рив. Але коли зупинив ся і уважнійше пригля-нув ся, то побачив, що справді з поміж щербатих зубців скали, немов із самого осередка її стовбура добував ся дим. Чи се може бути? Жандарм не був боязливий, а прецінь дроз про-бігла у нього по за плечима, бо ніяким способом не міг збагнути, що би се могло бути. Нарешті покинув міркувати.

— Певно десь рубачі огонь кладуть. А мо-же які злодії? Бо що би ту рубачі робили? Піду переконаю ся.

І він з трудом зачав спинати ся по ховзких облазах, аж туди, де повисше них мов велитень стирчала висока кам'яна стіна. Зразу не міг ні-чого доглянути. Вже змрік западав; тінь від ска-ли власне найгустійшим мороком ослонювала те місце, відки добував ся дим. Жандарм надармо натужував взір і слух — годі було добачити або

почути щонебудь крім скаженого клекоту прибуваючої ріки під скалою та осіннього, протяжного стогону ліса.

— Геї, хто там? Озивайтеся! — крикнув жандарм, але тільки голос його понуро задуднів між скалами, а напротивна гора відкликнула кінчик його оклику „айтеся!“ Тоді жандарм почав драпати ся ще далі. На невеличкій площині між камінем видно було поломане сухе галузе, якісь свіжі ще кости, а навіть кусники напів прогнилих шмат. — Ну, прецінь слід чоловіка! — подумав жандарм. А приглянувши ся ближше, він побачив ледво помітну стежечку, що гадюкою висувала ся з поміж каміня, повзла просто півперек площини і губила ся в тіни, під стрімкою стіною власне там, відки добував ся дим. І тільки наблизив ся на які два кроки, жандарм побачив продовбану в камени невелику діру заткану обгорілою смерековою колодою. Не знати для чого серце нараз забило ся якомсь неспокійно в його груди. Вхопивши обіруч карабін, немов до штурму, він наближував ся обережно. Тиша в нутрі таємної ями ще дужше його занепокоювала — і в дусі він почав сердити ся сам на себе за те, що перед хвилиною крикнув був так голосно і зрадив своє наближенє. Хто знає, може невідомий ворог, упереджений його криком, чатує вже на нього з якоїсь укритої а певної засідки? Але вертати було може ще більше небезпечно, тож ішов далі. В кінці зупинив ся перед самою печерою, оглянув шаблю і патронташ, а відтак раптом пхнув колоду багнетом і очистив вхід до печери. Дим клубами бухнув йому в лице, але за димом не видно було нічого. Щоби заглянути в нутро яскині, він мусів аж приклякнути. А коли дим троха розвіяв ся, то жандарм побачив нутро, виковане в скалі. Сірі кам'яні стіни сходили ся в горі немов склепінє. Вохкість зеленковатими краплями так і висіла на них. В низу, в кам'янім по-

мости посеред яскині була продовбана невеличка яма, в котрій жеврів огонь, прикритий напів перегнилою колодою, що сильно курила ся димом. Довкола огню сиділо кількоро людей, малих і великих, ледво повкриваних брудними шматами. Лиць їх жандарм не міг іще добачити, тільки бачив, як кілька пар чорних, переляканих очий з тривогою вперло ся в нього.

— Хто ви ту? — крикнув він грізно.

— Цигани, паночку! — обізвав ся грубий, але смирний голос.

— А що ту робите?

— Бідуємо, паночку!

Жандарм ледво-неледво пропхав ся до середини яскині і почав роззирати ся по хаті і по людях. В однім куті яскині лежали ковальські прилади: міх, ковало і молоти на маленькім візку; в другім купка сухого галузя на топливо. На галузю порозвішуване було якесь курмане. Поблизько огню, на середині печери находила ся постіль цілої родини — околот соломи напів перегнилої, розпростертий на камені, і купа сухого моху та листя. Тільки на однім кінці тої постелі, на найстаршій місці лежала невинправлена кінська шкіра, котрою на ніч прикривав ся старий ром.*)

— А кілька вас ту? — запитав знов грізно жандарм, обертаючи ся до вогнища.

— Пятеро, паночку, пятеро, — відповів циган і підвів ся на ноги, увесь дрожачи від холоду. Прочі цигани також повставали. Крім старого була ту ще циганка, парубок і двоє малих, зовсім голих циганенят. Усі вони були аж синії від студени і виглядали немов попухлі — мабуть із голоду.

— Чим же ви ту живете, волоцюги? — питав далі жандарм.

— Ласкою божою, паночку, ласкою божою.

*) Цигани самі себе називають ромами.

От шкапина нам здохла недавно, то ще до нині мали ми мясо.

— А давно ви ту?

— Дві неділі, паночку.

Не знати чому жандарма лютили ті надмірно покірливі відповіді старого цигана. В його плаксивім голосі і в тім що хвиля повторюванім „паночку“ жандарм добачав укритий насміх над своєю властю.

— А багато крадете по селах? — питає він даліше.

— Ні, паночку, ми не крадемо нічого. Ром Пайкуш не краде! Ром Пайкуш поки може, живе з праці рук. Але тепер, коли нам шкапина вгубила, не можемо рушити ся даліше. Мусимо пробути ту, поки троха не розпогодить ся.

— Поки нового коня де не вкрадете! — передразнював жандарм. — Ану, збирайте ся, марш зі мною!

— Куди, паночку? — запитав старий циган тремтячим голосом.

— Не питай! Збирай ся зі своїм поганим родом і плодом, підемо до села. А там уже побачимо, що з вами робити.

Старий циган стояв немов остовпілий, коли в тім стара циганка мов камінь з неба кинула ся жандармови під ноги і заревла, немов її хто різати хотів.

— Паночку, паночку! Голубочку наш! Що тобі винен старий Пайкуш, що тобі винні бідні роми, що нас хочеш у таку студінь виганяти в світ? Погляди лишень, моя дробина зовсім голюсінька, тай ми самі не витримаємо такої стужі. Змилуй ся, паночку, змилуй ся, не гони нас нікуди! Нехай бідні роми подихають іще на божім світі!

— Не будеш ти тихо, ти опуде конопляний! — крикнув до неї жандарм і відіпхнув стару циганку. — Зараз мені всі забирайте ся!

Але тут уся родина, мале й велике, з вереском і плачем кинули ся жандармови до ніг і почали просити та благодіяти його, щоби лишив їх у кам'яній хаті. Тим часом жандарм й сам надумував ся, що йому робити. Село ще не близько, дорога нерівна і відлюдна, ніч надходить, тяжко буде йому самому запровадити до села цілу ту зграю. Швидко він надумав ся инакше.

— Ну, — сказав, — чого ревете, дурні цигани? Не бійте ся, прецінь вас не зім живих. Нехай буде й по вашому — оставайте ся тут! Але слухай, старий, поки я не верну ся, не смій мені відсіля рушити ся!

Старий циган стояв як стовп. Здивованими, переляканими очима він позирав на жандарма, прочуваючи в його словах якесь нове лихо.

— Ну, чого-ж ти так витріщив на мене очи, чого глипаєш, мов підрізаний баран? — крикнув жандарм. — Чуєш чи ві, що до тебе говорю? Не смій мені рушити ся відси, поки я з поворотом сюди не надійду, бо нещастє твоє!

Старий циган усе ще стояв мов онімілий. Тільки циганка, низько кланяючи ся жандармови сказала: — Добре, паночку, добре! — Жандарм іще раз роззирнув ся по яскини, сплюнув з обридження і вийшов.

— Волоцюги прокляті! — воркотів він, з трудом сходячи зо скали. — Ось куди вони запхали ся! Але прецінь я їх винайшов. Ну, чень хоть тепер який „бельобунг“ буде!

II.

Війт ластівецькій був, як кождий Бойко, неписьменний, супроти власти покірний та потакуєчий, а супроти підвладних упертий тим безоглядним упором, що ціхує чоловіка з тісним розумом. Жандарми рідко заходили до того селяця, тому то кожде появленє жандарма викликувало

в селі правдивий переполох. Люди ті, вирости в горах та лісах, уважали війтівський уряд великим тягаром головно через те, що війт у кождім разі мусів ставати перед ріжними „панамі“ наїжджаючими в село, мусів відповідати на їх запитаня, сповнювати їх розкази. Кого раз у громаді силоміць „посаджено на війта“, той звичайно оставав ся на тім становищі кілька або кільканацять літ, поки тільки міг ходити, бо ніхто инший не осмілював ся без крайної konieczности взяти на себе ту страшну гідність.

Наш війт був ще недавно вибраний, то й не зовсім іще освоєний з панамі. Він не троха перелякав ся, коли жандарм пізнім вечером увійшов до його хати. Але ще дужше він перелякав ся, коли прибувший „пан“ розповів йому о циганах. Правда, війт знав, що цигани сидять у камені; значить, не самих циганів він перелякав ся. Перелякав ся він того, що жандарм таки й там „обіхморив“ їх, і що тепер певно й його wraz із циганами будуть волочити до Підбужа.

— Ну, а ви знаєте о тих циганах? — питав жандарм війта.

— Та ніби знаю.

— Щож вони, крадуть?

— Та матбути, не без того, щоб і не крали. Деж би циган без того витримає! Тільки старий часами щось кленцає, ніби то робить. Але така то його циганська робота!...

— Я так і знав, — воркнув жандарм. — Ну, війте, на вас лежить відповідь за них.

— На мені! — крикнув переполошений війт. — Як вони що вкрадуть, то я маю за те відповідати?

— А так. Відповідаєте за все, що станеть ся в обрубі вашого села. У вас має бути порядок. Такої циганської голоти не можна пускати самопас.

— Ну, а щож я маю з ними зробити? Взяти їх на волівід, чи що?

— Де тільки здиблете в селі, зараз їх арештувати і віддавати жандармам у руки.

— Е, паночку, колиж бо вельможні „шандарі“ до нас так рідко заходять. А тут як бп я одного арештував, то другі візьмуть таї мене підпалять.

— Підпалять! — крикнув жандарм. — То вони такі? Чекайте, зробимо ми з ними порядок. Війте, тих мені циганів припильнуйте, поки я не верну з обходу! Я їх заберу з собою до Підбужа.

— А колиж пан повернуть?

— Завтра, найдалі позавтра.

— Добре, скажу їх припильнувати, — відповів війт, низенько кланяючи ся жандармови.

Попоївши молока і „будза“ (свіжого овечого сира) жандарм положив ся на лаві, обвинув ся плащем і заснув. А тим часом війт не спав, хоть лежав на постели.

— Чи лихо якесь навернуло сего шандаря, — думав він, — що випанітрував циганів у такій схованці, де їх доси ніяка власть не добачала? І що тепер з ними робити? Коли схочу їх арештувати і спровадити до села, то що з того, що їх шандар забере до Підбужа? Посидять в арешті пару днів, а потім вийдуть на волю, і певно траплять до Ластівок. Не тяжко, щоби мене не обікрали або не підпалили. Що циганови? Шандар далеко, а циганів волочить ся множество: досить одну кумпанію зачепити, то всіх маєш ворогами. Ой, світе мій гіренький! Тьфу на твою голову! А хіба от що я зроблю! Аякже, аякже, се буде найліпше! Коли цигани втечуть, то що мені шандар зробить? Аджеж можуть утечи ще сеї ночі, заким я ще довідав ся від шандаря, що їх треба арештувати. То буде найліпше, таки найліпше!..

І з тою думкою вїйт заснув десь коло півночі.

А жандарм тим часом, хоч спав на твердій лаві, та снів про далеко приємніші річи, про „бельобунг“, грошеву нагороду і перенесене в красші сторони, на Поділе, на російську границю, де можна було лехко „зробити“ товсту контрабанду: і заслужити ся і обловити ся. Сон сей додав йому ще більше охоти і певности. На другий день ранісенько він встав, зібрав ся, і ще раз остро наказавши вїйтови пильнувати циганів, спішно пішов у дальшу дорогу, щоби ще нині дійти до мети свого обходу, а завтра вернути назад до Ластівок.

Зараз по його відході вїйт намотав на ноги потрійні онучі, обув ся в шкіряні ходаки, взяв на себе кожух, кучму на голову, перевісив борсукову торбу з „цісарським орлом“ через плечі, а до торби вложив пару вівсяних ощипків і кусень овечого сира. Так приготований, не кажучи нікому нічого, пустив ся в дорогу ід каменевц.

— Добрийдень вам, Пайкуш! — сказав входячи до яскині.

— Доброго вам здоровячка, пане начальнику, — відповів старий циган.

— А що тут у вас нового чувати? — запитав вїйт, бойківським звичаєм не приступаючи відразу просто до річи.

— Зле чувати, пане начальнику. Був тут у нас вчора „кокорудза“, хотів нас вести до села.

— До села? Е, він вас, любойки, хотів вести до Підбужя, до криміналу.

— За що?

— Або я знаю, за що? Мусїли йому по других селах щось дуже наговорити на вас. Аджеж не дурно він за вами так парцував, що вас аж ту винюхав.

— Ой, ой, ой, Божечку наш, Божечку, — гуртом завили цигани, — щож нам тепер робити?

— Щож я вам, біднятка, пораджу? — сказав війт. — Він мені казав пильнувати вас, аж поки сам не верне, і тоді віддати вас йому до рук.

— І ви хочете нас тепер арештувати? — сказав звільна, але з укритою в голосі погрозою старпій циган.

— Бог з вами, Пайкуш! — сказав війт. — Щож то я вас від нині знаю, чи що? Я сказав зараз тому шандарови, що циган, то вітер у полі: ось є, ось його нема. Хто його на припін візьме? От знаєте що, маєте ту троха хліба і сира, нате вам се від мене і йдіть собі куди хочете, щоби я про вас не чув нічого. Не хочу вам робити клопоту, але й сам не хочу через вас у біду впасти. Розумієте?

— Розуміємо, пане начальнику, розуміємо! Най вам Богойко святий заплатить! — сказав циган кланяючи ся, а за ним почала кланяти ся уся його родина. Поклавши на камянім помості оцпки і сир, війт поспішною ходою рушив назад до села, пильнуючи, щоби ніхто його не бачив. А в душі він сміяв ся з того, який то лютий буде шандар, коли завтра прийде, а циганів уже й духу не застане.

III.

Добре то говорять: гірська осінь, то вистарчпть за добру зиму на долах. Ледво наш жандарм вийшов за протівну границу Ластівок, ледво війт довершивши своєї політичної місії вернув назад до села, коли в тім високий верх Парашки, що вистирчує в гору в виді величезного тризубця, покрив ся густою мракою, або, як кажуть, „закурив ся доразу“. Величезними клубами котила ся та мрака в низ, гнана сильним, свищучим вітром. За ~~три~~ години все вже щезло в вирах й клубах сніжній „курівільниці“,

котра з усіх боків біла в очі і засліплювала пішохода, замазувала йому стежку перед ногами.

Кленучи й сльовуючи раз у раз боровся жандарм з метелицею і йшов твердо наперед. Уже недалеко було село, до якого мав дістатися на ніч — остаточна мета його обходу. Ще тільки треба було по кладці перейти на другий бік ріки. Але се власне була дуже небезпечна штука. Ріка шуміла під кладкою мов скажена, а верхом рвав вітер, шарпаючи за поруче мов хлоп руками. Кладка була ховзка від снігу, а вітер сліпив очі. Вже близько берега жандарм поховзся і впав у воду. Вода була неглибока, але страшно бистра. В одній хвили течія зірвала жандармови з плеча карабін а з голови яко з когутячим пірем. Великий камінь-кругляк, котрий вода котила по дні, вдарився о його ноги і звалив його з ніг. Тільки з крайною натугою жандарм виграмосився на беріг. Був мокрий до ниточки, промерзлий й переляканий. Хочаби ogrіти ся, бідолаха пустив ся що духу до села, до знайомого попа. Але хоч і як недалеко се було, то все таки заким забіг до хати, мокра одіж на нім сціпла на морозі як кість, а з грудий не міг видобути голосу. Правда, на попівстві кинули ся терти його, ogrівати, ратувати. Той ратунок і його зелізне здоровле зробили те, що він не добув собі ніякої тяжкої хвороби, та все таки мусів цілий тиждень пролежати в ліжку в міцній горячці. Весь той тиждень курило свігом, свистів вітер, тис мороз, так що навіть здоровому непорадно було в горах пускати ся в дорогу з одного села до другого. Аж по тижні вітер притих, вищогодило ся, але мороз потис іще острійший. Жандарм не хотів довше гаяти ся, хоч піп не важив ся пускати його від себе піхотою ще на пів недужого. Казав запрягти санки і відвезт я його до Підбужа, куди вже вперед дав був зн^а
пригоду.

Коли жандарм проїжджав через Ластівки, пригадав собі циганів, про котрих зовсім був позабув у своїй тяжкій пригоді. Він казав візникови стати коло війтової хати, покликав війта до себе і запитав його :

— А що ви зробили з тими циганами ?

— Та щож ми мали з ними зробити, прошу пана, — відповів війт, шкροбаючи ся у патлату голову, — коли ми їх уже не застали.

— Як то не застали ?

— А так. Скоро пан від мене вийшов, я заразисько зібрав ся і пішов, щоб їх арештувати і приставити до села. Але в камені я не застав нікого. Водно перелякали ся пана і такі тої ночі втекли.

— А то бестії ! — крикнув жандарм. — Чекайте лишень, ще я вас десь придиблю !

Війт поклонив ся, а тайком тільки всміхав ся, що йому вдало ся так хитро мудро позбутися бідн. А жандарм злий і роздразнений завинув ся в свій плащ і в тяжкий баранячий кожух, що йому дав піч на дорогу, і казав їхати дальше.

IV.

Стрий скорчив ся від морозу. Низьм по під скалою переїзд був вільний, а що дорога тамтуди найблизша, то жандарм казав везти себе в той бік. Ледво виїхали за ліс, що чорною стіною відділює Ластівки від решти світа, коли жандармові очі з якимось неспокоєм вперли ся в той великий бовдур, що впринув перед ним туй уже недалеко. Вершок скали не був покритий снігом, бо вітер позмітав відтам той зимовий пух і позсував його в нижні заломі. Тьохнуло щось у серці жандарма, коли побачив увесь вершок скали покритий воронами, кавками і иншим стервоїдним птаством, котре то сиділо, то шибало ся цілими сболоками довкола, і своїм зловіщим вереском та гамором наповнювало повітре.

Але що-ж се? З темнавого залому в горі, глибоко засипаного снігом, так само як і перед осьмома днями добувають ся ледво видні клубочки блідо-синявого диму. Кілька хвиль жандарм сумнівав ся, чи се справді так, чи тільки йому з горячки привиджуєть ся, аж Бойко, його візник, упевнив його, що справді дим добувається ся зі скали. Не вже-ж там ще хтось є? Жандарм аж затремтів з нетерпеливості, щоби переконатися, що се значить. Уже наблизили ся до скали. Стежка, що вела в гору, засипана снігом і ані одного сліду стопи людської не було видно на його білій скатерті. Тільки кавки і ворони при їх наближеню підняли ще більший гамір.

— То якийсь недобрый знак, що того птаства тільки тут назлітало ся, — сказав візник. — Чи не стало ся тут яке нещастє? Ся проклята птиця зараз се почує

Жандарм не мовлячи нічого, скинув із себе кожух і навіть плащ, щоби тим легше йому було видрapati ся на верх каменя: візник виломив пару дручків до підняраня, і так допомагаючи один одному, з тяжким трудом вони видрapали ся на верхню площину. Кавки з вереском вили ся туй понад їх головами, немов хотіли боронити свої певної добичі.

Вхід до яскниї був так як і давнійше завалений колодою і позатиканий мохом, тільки крізь маленьку щпарку в горі випливав дим. Відбили колоду і вийшли. В яскнини було тихо і темно. Аж по добрій хвили очи їх на тільки привикли до сутінку, що могли добачити якусь чорну, безобразну масу на серед яскниї. То були цигани стулені в купу, покривані мохом і листєм — і мертві вже, як бачило ся, від кількох день. На огнищу димила ся ще дотліваюча остання колода.

Що було причиною їх смерті? Голод? холод? Чи може чад від спертого диму? Тіла їх були спні, скостенілі, зморожені. Але розриваючи

купу, жандарм побачив, що під старим циганом ле було вже не виправленої кінської шкіри, на котрій він спав; недогризені кусники тої шкіри найшли ся... в руках дитий.

Довгу хвилю стояли жандарм і візник над тими покійниками, німі, остовпілі, переняті переляком і жалем. Може їм через душу переходили довгі дні і ночі болючого конання тих нещасних, плач і зойки дитий, безпомічність і розпука старих, ціле море нужди, горя і терпіння, з котрого тепер остала ся тільки отся недвижна, в один клуб сплетена купка трупів...

Без слова, в німим пригнобленю вийшли в кінці жандарм і візник із яскині на свіже повітря, завалили вхід до яскині, щоб не допустити птаства до трупів, а коли відтак знов сіли на санки, візник перехрестив ся і з лицем зверненим до скали почав шептати молитву. Жандарм тим часом почав у думках укладати рапорт о тім, що стало ся.

Нагуєвичі в липню 1882, перероблено 1887.

Історія кожуха.

Присвячую Іванови Сандулякови Луки з Карлова.

Був собі кожух. Простий баранячий кожух, навіть не надто новий; правда, не латаний, та вже порядно проходжений, просяклий запахом людського поту, з поблеклими від давна прикрасами, що колись надавали йому характер типового покутського кожуха. Словом, тепер то був кожух звичайний, буденний, невидний, не цікавий для етнографа-аматора і на око без найменшого права до гордості.

А про те він був дуже гордий і в бесідах

із самим собою, які вів звичайно в нічній темряві, висячи на жердці над постілю господаря, чванив ся та виносив ся незвичайно.

„Щож то, — міркував він, — котрий кожух, котре футро, котрий опарат церковний має більше право до гордості й поваги від мене? Правда, лисам, покритим ґранатовим сукном, більше панькають та шапкують, перед опаратом церковним більше припадають, та що тото значить! Усе про людське око! Бо, кажучи правду, які-ж їх заслуги? Хйба тільки, що одно від одного більше коштують. Чи можуть же вони зрівняти ся зо мною, простим, бідним кожухом, що своїм натуральним теплом ogrіваю всю родину? Так! сміливо можу сказати, що без мене одного ніхто, але то ніхто з родини мого господаря не міг би підчас зими виглянути з хати. Бо я їх єдиний кожух, єдина тепла одежа. І нехай мені вельможні лиси і вовчі шуби покажуть одну одежу, що так вірно, невтомимо й безкористно служить своєму господареві, як я!

„Тільки що перші кури запіють, уже встає господар, тягне мене з жердки та йде до стайні досипати худобі січки з вівсом. Верне зі стайні і стане до праці, різати січку для коний, — уже господиня накидає мене на плечі та йде до стайні коровину видоїти. Верне від корови, знов господар одіває мене на себе та йде на подвір'є дров нарубати. Нарубає дров, напоїть коні коло криниці, коровину, воду принесе і вертає в хату, але мені нема супочинку. Вже мене одіває донька, дівчина, що йде на цілий день прости до багатого сусіда, за ложку страви та за сердечне спасибі. Тільки що туди прийде, служниця того богача несе мене знов домів, бо мушу повнити нову службу. Сивок господаря семилітній хлопчина, зівши кусник хліба з часником і мисчину теплої затирки, мусить іти до школи. То-ж бере мене також на свої дрібні плечі, хоть майже по

кістки йому сягаю і долішнім кінцем тягну ся по свігу, і йде до школи. Тай тут я не можу довго забавити. Ще в сїнях знімає мене з хлопчини парубок — слуга другого сусїда богача, що потребує мого господаря, аби йшов молотити або гній зі стайні викидати. А в полудне, коли діти виходять зі школи, знов той самий парубок несе мене до школи, щоб я хоронив від морозу хлопчину, як вертає домів. А з дому несе мене знов до господаря, а вечір знов мандрую по доньку. І так цілісїнький день переходжу, як ткацький човник з кута в кут, із плечий на плечі, від праці до праці, завше до услуг готовий, завше пожаданий, тужно очікуваний і з дякою прийманий. Справді — так жити, то значить не дурно жити! То значить сповняти своє призначенє, служити ретельно, бути позиточним! Так живучи, можна чути ся вдоволенням зі сповнення своїх обов'язків, можна чути ся гордим“.

Оттак міркував собі сердечний кожух. Одно тільки його смутило, що надто швидко зуживав ся.

„Чую, що не довго вже менї живогіти. Незабаром шви потріскають, волос вилізе, ба навіть шкіра де-не-де вже починає тріскати. І що-ж тоді зробить мій бідний господар? Знаю, що вже від давна найгорячіше його бажанє — стягнути ся на новий кожух, та як же далеко до здійсненя того бажаня! Від коли пан дідич лїси повирубував, нема зарібку з кіньми в зимову пору. Овець не держить, а що руками в зимі заробить, то ледви стає на яку таку обув і на податок. Відки-ж тут до кожуха? А без кожуха в зимі як без духа! Ой, тяжка хлопська доле!“

II.

Одного дня зайшла маленька зміна в розкладі кожухових услуг.

Ранск минув, як звичайно.

Кожух відвів хлопчину до школи, коли се прибігає його господар, батько хлопчини, в легкій полотнянці. Вбіг до школи, учителя не було — і хухаючи в пальці, сказав швидко хлопцеві:

— Юрню, дай по мені кожух! Пан дідич прислав по мене, каже мені їхати з його фірами в ліс.

— Ой, а як же я верну зі школи без кожуха? — повідає хлопець, скробаючи ся в голову.

— Візьми, синку, ноги на плечі тай біжи хутко, то загриєш ся, нічого тобі не буде — сказав батько, одягаючи кожух. — А може Бог дасть, що в дворі знайду ліпшу роботу, то на другий кожух стягнемо ся, — додав, аби потішити затурбованого хлопчину.

Того дня вже кожух цілий день не злазив з плечий господаря. Коли вечір оба вернули домі, кожух у трьох місцях потріскав на рукавах, і господар воркотів невдоволений, бо окомон за роботу мало заплатив і навіть на другий день не казав приходити.

Та найгіршу біду застали дома: Юрцьо лежав хорий. Горячка зідала хлопчину, сиеклими устами стогнав без тям і тільки одно повторяв: „У боці мене коле, ой коле!“

Від того дня змінила ся кожухова доля. Хлопець не ходив до школи. Що там радили, як хухали і шептали і плакали родичі, не вмію того сказати. Досить того, що перележавши зо дві неділі, Юрцьо подужав. Адже-ж тверда хлопська натура! Щезла горячка, перестав кашель, не стало колотьби в боці, тільки лишило ся ослаблене. Рвав ся хлопець до школи, та мати, бачучи його безсильність, не хотіла його пустити.

Коли се одного разу, власне як ціла родина сиділа коло миски затирки, а кожух висів на жердці, двері отворили ся і ввійшла в хату пресвіта власть громадська: десятник і присяжний.

Слава Ісусу! — сказали входячи.

— На віки Богу слава! — відповів господар встаючи від стола.

— Час до обіду — сказала господиня.

— З Богом святим, най Бог благословить — відповіла власть громадська.

Хвилю панувала мовчанка в хаті.

— Просимо сідати — сказав господар. Власть сіла на лаву.

— Що-ж вас, панове, до нас приводить? — питає господар.

— Та то ми, куме Іване, не самі від себе — сказав скробаючи ся в голову присяжний. — То пан начальник нас прислав.

— Ой, а що-ж там нового? — йойкнув господар. Адже шельварок я відробив.

— Та то не про шельварок — сказав десятник. — А от, хлопця до школи не посилаєте. Пан учитель на кару його подав. Маєте римського заплатити.

— Римського? А Боже! — скрикнув Іван. — Таже хлопець був хорий!

— А хто-ж то знав? Чому-сте про те вчителю не донесли?

— А Боже милий! Чи-ж то чоловікови тото в голові? — сказав Іван.

— Га, а ми також тому не винні. Нам наказано стягнути з вас кару, римського.

— Хоть мене на муки тут беріть, хоть мені шинами підощви печіть, коли на моім цілім обійстю римський готівкою знайдесть ся!

— Нам нічого до того, кумцю любий — сказали присяжний і десятник. — Ми, куме, громадські слуги: що нам накажуть, мусимо робити. Нема грошей, нам наказано брати що можемо. Ось кожух!

— Куме, той кожух, то наш єдиний маєток! — крикнув господар як опарений. — Без нього ніхто з нас не має в чім виглянути з хати на мороз.

Та даремні були благання. Вже кожух був у руках десятника, а сей оглянувши його, сказав киваючи головою:

— Ну, два, три римські він іще завше варт!

— Не бійтеся, куме — сказав присяжний. — Кожух ваш не пропаде. Занесемо його до Юдки. Сьогодні пранесете римського — сьогодні вам той кожух вернемо.

— Але-ж куме, бійтеся Бога! — сказав Іван. — Відке-ж вам візьму римського? Адже-ж без кожуха в зимі заробити не можу!

— Що нам до того? Візьміть, де хочете! Ми маємо острій наказ.

— Таже кожух мокрий — сказала господиня ламаючи руки. — Коби бодай жид його осушив, поки де кине в коморі.

Та власть уже не слухала сих слів. Десятник узяв кожух під паху і, не поздоровивши нікого, вийшов із хати. Вийшов за ним і присяжний. Ті, що лишилися в хаті після того, як винесено кожух, дізнали такого чуття, як коли бп винесено трупа когось найдорожшого з родини. Хвилю сиділи як остовці і тільки опісля мов на коменду обі жінки заридали в голос, хлопець отер сльози рукавом, а сам господар сидів понурій коло вікна і оком слідив за властю, що ні відси ні відти впала як вихор і понесла власне те, без чого ціла родина як стій стала в двоє бідніща і зовсім безпомічна.

III.

Минув тиждень від того дня. Іван якимось чудом добув відкись римського, заніс до вийта і дістав дозвіл — узяти назад заграблений кожух. Разом із десятником пішов до Юдки, радий, що прецінь знов дочекається кожуха в хаті. Та радість його незабаром минула. Коли Юдка виніс кожух із комори, Іван уже з далека почув сопух

гнилизни. Мокрий кожух, пролежавши тиждень у вохкій коморі, став зовсім непридатний до вжитку, зігнув і в пальцях розлазив ся. Йойкнув Іван і аж за голову вхопив ся руками.

— А Бог би вас побив! — сказав обертаючи ся то до десятника, то до жида.

— Ну, а мене за що? — відповів Юдка. — Чи то я обов'язаний сушити ваші кожухи?

— А я також тому не винен — відповідав десятник. — Казали мені заграбити — я заграбив, решта не до мене належить.

— Але ж бійте ся Бога — лементував Іван. — Я римського заплатив і втратив кожух! Хто-ж мені мою кривду верне?

Юдка і десятник тільки плечима стиснули.

Твори Івана Франка

які повинні знаходити ся в кожній „Січі“ та „Читальні.“

Панські жарти поема з остатніх часів пан-	
щини	—90 с
З вершин і низин поезії	4— ”
Semper tiro поезії	1:60 ”
Давне й нове поезії	3:40 ”
Із днів журби поезії	3— ”
Мойсей поема	—:60 ”
Полуйка і інші оповідання	1:40 ”
Boa constrictor повість	2:20 ”
Захар Беркут повість	3— ”
Сім назок оповідання	1:40 ”
Батьківщина оповідання	1:20 ”
Лис Микита	2— ”
Украдене щастє драма	1— ”
Учитель комедія	1— ”
Радікальна тактика I. Радікали і релігія	—:04 ”
” ” II. Радікали і попи	—:10 ”
Що таке поступ	1— ”
Панщизняний хліб	—:20 ”
Рутенці оповідання (друкуєть ся)	

Пам'ятайте про ювілейний дар Івана Франка.
Датки слати до „Дністра“ на книжку ч. 8000.

Хай не буде ні одного села, міста, й місточка
деби в 1913 р. не відбули ся ювілейві свята, ве-
черниці, виклади в честь Івана Франка!

Іван Франко.

891.4

За весь час своєї сороклітної діяльності Іван Франко старався, як можна більше, наблизити свою літературну творчість до широких кругів громадянства. Не для популярності і для слави, а на те, щоб кинувши зерно нової думки та ідеї, скупити довкола них ширший гурт, громаду віруючих і повести їх у бій за красшу будучність. Пісня, гимн, заклик—найкрасше об'єднують громаду, гуртують молодих прихильників, найбільше промовляють до серць. І Франкові пісні приймалися скоро, понесли його ім'я поміж широкі маси українського громадянства в Галичині.

„Каменярі“ стали неначе віршованою програмою покоління, що виступило разом з Франком. Гимн „Вічний революціонер“ був його боєвим закликом. Пісня „Не пора“, від літ співаєтьсЯ побіч національного гимну „Ще не вмерла Україна“ в найбільше святочних хвилях, коли національна душа громади шукає спільного вислову. Молодий січовий рух розвивався теж з піснею „Гей січ іде“... а пісня „який то вітер шумно грає“ стала гимном радикального українського руху в Галичині. Нарешті прольот до „Мойсея“: тут найвисший пункт в творчості поета, слово до цілого українського народу, слово, яке говориться рідко і мають право його говорити тільки найбільші!..

Те все тут разом зібране в тій збірочці, з додатком ще деяких уступів, які вказують на відношенє Франка до громади і до громадянської праці.

Сподіюсь—те все відоме широкій публиці; кожний, хто жиє та інтересуєть ся народнім житєм, знає на память. Але нехай кожний ще дістане до рук і отсю збірочку. Знають наші батьки на память коляди,—але в кожній хаті зберігаєть ся „кантичка“, церковний співаник. І молитви знають, а купують молитвенники, щоб діти вчили ся читати дома на слові божім. Нехай же ті діти починають науку національної та громадянської праці і з отсего співаника. Все таки красше, як з газетних передовиць.

Прольог до „Мойсея“.

Народе мій, замучений, розбитий,
Мов паралітик той на роздорожу,
Людським призирством, ніби струпом
[вкритий !

Твоїм будущим душу я тріваю
Від сорому, який нащадків пізних
Палити ме, заснути я не можу.

Не вже тобі на таблицях зелізних
Записано в сусідів бути гноєм,
Тяглом у поїздах їх бистроїздних?

Не вже по вік уділом буде твоїм
Укрита злість, облудлива покірність
Усякому, хто зрадою й розбоєм

Тебе скував і заприсяг на вірність?
Не вже тобі лиш не судилось діло,
Щоб виявило твоїх сил безмірність?

Не вже за дармо стільки серць горіло
До тебе найсвятійшою любовю,
Тобі офіруючи душу й тіло?

За дармо край твій весь политий кровю
Твоїх борців? Йому вже не пишать ся
У красоті, свободі і здоровю?

За дармо в слові твому іскрять ся
І сила й м'яккість, дотеп і потуга,
І все, чим може в гору дух піднять ся?

За дармо в пісні твоїй ллеть ся туга
І сміх дзвінкий і жалощі кохання,
Надій і втіхи світляная смуга?

О, ні! Не самі сльози і зітхання
Тобі судились! Вірю в силу духа
І в день воскресний твого повстання.

О, як би хвилю вдать, що слова слуха,
І слово вдать, що в хвилю ту блаженну
Вздоровлює й огнем живущим буха!

О, як би пісню вдать палку, вітхненну,
Що міліони порива з собою,
Окрилює, веде на путь спасенну!

Як би! Та нам, знесиленим журбою,
Роздертим сумнівами, битим сльозом,—
Не нам тебе провадити до бою!

Та прийде час, і ти огнистим видом
Засьавш у народів вольних колі,
Труснеш Кавказ, впереж ся Бескидом,
Покотиш Чорним морем гомін волі,
І глянеш як хазяїн домовитий
По своїй хаті і по своїм полі.

Прийми-ж сей труд, хоч тугою повитий,
Та повний віри; хоч гіркий, та вільний;
Твоїй будущині задаток слізми злитий,
Твому генію мій скромний дар весільний.

Як би...

Як би само велике стражданє
Могло тебе, Вкраїно, відкупити,—
Булоб твоє велике пануванє,
Нікому б ти не мусіла вступити.

Як би могутість, щастє і свобода
Відмірялись по мірі крови й сліз
Пролитих з серця і з очий народа,—
То хто б з тобою супірництво знїс?

О горе, мамо! Воля, слава, сила
Відмірюють ся мірою борби;
Лиш в кого праця потом скрань зросила,
На верх той вибеть ся із темної юрби.

Та праці тої, мамо, в нас так мало!
Лежить облогом лан широкий твій,
А кільки нас всю силу спрацювало,
Щоб жить, без дяки, в каторзі чужій!

Вічний революціонер.

Вічний революціонер—
Дух, що тіло рве до бою,
Рве за поступ, щастє й волю,—
Він живє, він ще не вмер.
Нї попівській тортури,
Нї арештів царських мури,
Ані війська муштровані,
Нї гармати лаштовані,
Нї шпїонів ремесло
В грїб його ще не звело.

Він не вмер, він ще живє!
Хоч від тисяч лїт родив ся,

То аж вчора розповив ся
 І о власній силі йде! —
 І простув ся, міцніє,
 І спішить туди, де дніє...
 Словом сильним мов трубою
 Міліони зве з собою, —
 Міліони радо йдуть,
 Бож се голос духа чутъ.

Голос духа чути скрізь:
 По курних хатах мужицьких,
 По варстатах ремісницьких,
 По місцях недоли й сліз.
 І де тільки він роздасть ся,
 Гинуть сльози й сум нещастя,
 Сила родить ся й завзяте —
 Не ридать а здобувати
 Хоч сиnam, сли не собі,
 Кращу долю в боротьбі.

Вічний революціонер —
 Дух, наука, думка, воля
 Не уступить нітьмі поля,
 Не дасть спутатись тепер.
 Розвалилась зла руїна,
 Покотила ся лявіна, —
 І де в світі тая сила,
 Щоб в бігу її спинила,
 Щоб вгасила, мов огонь,
 Розвидняющий ся день?..

Каменярі.

Я бачив дивний сон. Немов передомною
 Безмірна, а пуста і дика площа,

А я, прикований ланцом зелізним стою
Під височенною гранітною скалою,
А далі тисячі таких самих, як я.

У кожного чоло жите і жаль порили,
І в оці кожного горить любови жар,
А руки в кожного ланци мов гадь обвили,
А плечі кожного до долу ся схилили,
Бо давить всіх оден страшний якийсь тягар.

У кожного в руках тяжкий зелізний молот,
І голос сильний нам з гори мов грім гримить:
Лупайте сю скалу! Нехай ні жар, ні холод
Не спинить вас! Зносить і труд і спрагу й голод,
Бо вам призначено скалу сесю розбити.

І всі ми як оден підняли в гору руки
І тисяч молотів о камінь загуло.
І в тисячні боки розприскали ся штуки
Та відривки скали; ми з силою розпуки
Раз по раз гримали о кам'яне чоло.

Мов водопаду рев, мов битви гук кровавий,
Так наші молоти гриміли раз у раз,
І пядь за пядію ми місця здобували.
Хоч не одного там калічили ті скали, —
Ми далі йшли, ніщо не спинювало нас.

І кождий з нас то знав, що слави нам не буде
Ні пам'яті в людей за сей кровавий труд,
Що аж тоді підуть по сій дорозі люде,
Як ми пробем її та прорівняєм всюди,
Як наші кости тут під нею зогниють.

Тай слави-ж людської зовсім ми не бажали,
Бо не герої ми і не багатирі.
Ні ми невольники, хоч добровільно взяли

На себе пута. Ми рабами волі стали,
На шляху поступу ми лиш каменярі.

І всі ми вірили, що своїми руками
Розібемо скалу, роздробимо граніт,
Що кровю власною і власними кістками
Твердий змуруємо гостинець і за нами
Прийде нове житє, добро нове у світ.

І знали ми, що там далеко десь у світі,
Котрий ми кинули для праці, поту й мук,
За нами сльози ллють мами, жінки і діти,
Що други й недруги гнівнії та сердиті
І нас і нашу мисль і діло те кленуть.

Ми знали се і в нас нераз душа боліла
І серце рвало ся і груди жаль давив.
Та сльози анї жаль ні біль пекучий тіла,
Анї проклятя нас не відтягли від діла,
І молота ніхто із рук не опустив.

І так ми далі йдем в одну громаду скуті
Всесильнов думкою, а молоти в руках.
Нехай прокляті ми і світом позабуті,
Ми ломимо скалу, рівнаєм правді путі,
А щастє всіх прийде по наших аж кістках.

Г и м н и.

I.

Не пора, не пора, не пора
Москалеви й Ляхови служить!
Довершилась України кривда стара,—
Нам пора для України жить.

Не пора, не пора, не пора
За тиранів пролить свою кров,

І любити царя, що наш люд обдира,—
Для України наша любов.

Не пора, не пора, не пора
В рідну хату вносити роздор!
Най пропаде незгоди проклята мара!
Під України єднаймося прапор!

Бо пора се великая єсть:
У завзятій, важкій боротьбі
Ми поляжем, щоб волю і щастє і честь,
Рідний краю, здобути тобі!

II.

Який то вітер шумно грає
Від Сяну, Прута до Карпат?
Яке то диво визирає
Із тих нужденних хлопських хат?
Гейже враз, гейже враз гукнемо,
Аби й сліпі нас пізнали:
Ми є ті, що вас всіх кормимо,
За всіх вас терпимо —
Ми руські хлопи — радикали,
Що звергли темноти ярмо!

Ми ті, що гнули ся, як лози,
Були покірні, як вівця,
Котрим неволя, кров і сльози
Ще не доїхали кінця.

Гейже враз і т. д.

Ми ті оферми, ті рекрути,
Гарматне мясо на війну,
Ті, що їх кривда й голод лютий
Жене за море в чужину.

Гейже враз і т. д.

Ми ті, що платимо податки,
Собі ж лишаєм труд і плач,
Котрим державні всі порядки
Є тільки кривда, тільки драч.

Гейже враз і т. д.

Ми ті, котрим заперті двері,
Запертий до свободи шлях.
Ми маєм права на папері,
А обовязки на плечах.

Гейже враз і т. д.

Та вже не довго тої муки!
Нам час не дати ся на глум.
Здіймуть ся дружні хлопські руки,
І просвітліє хлопський ум!

Гейже враз і т. д.

III.

Гей Січ іде,
Красен мак цвите!
Кому прикре наше діло, —
Нам воно святе.

Гей Січ іде,
Топірцями брень!
Кому люба чорна пітьма,
А нам ясний день.

Гей Січ іде,
Мов пчола гуде...
Разом руки, разом серця,
І гаразд буде.

Гей Січ іде,
Підківками брязь!
В нашій хаті наша воля
А всім зайдам зась!

Новітні гайдамаки.

Чи чули ви, люди добрі, що то за признаки,
Що приходять в наші села якісь гайдамаки?
Та не тії гайдамаки, що по лісі ходять,
Але тії гайдамаки, що правду говорять.
Тай не тії гайдамаки, що бють і рубають,
Але тії гайдамаки, що за бідних дбають.

Ой вдарили гайдамаки в голоснії дзвони:
„Збирайте ся, бідні люди, всі до оборони!
Бо то на нас наступають великі навали,
Ой бо-ж то ми нашим панам на заваді стали.
Іде на нас тая сила, що все нас місила,
Від Богдана до Івана різала й дусила“.

„Хотіла нас тая сила взяти в свої руки,
І сякої і такої добирала штуки.
Зразу мовить: „Дай, Русіне, остатню рубатку,
Зате тобі на головку дам конфедератку“.
Русин того не приняв ся, вона як не крикне:
„Хоч загину, не спочину, аж Русь з світа
[зникне“.

А щоби нам швидше було три чверти до смерти,
То хоче нам тіло й душу на порох розтерти.
„Заберу вам вашу землю і ліси і ріки,
Будете ви в своїм краю жебрати на віки.
Та ще того мені мало! Де будуть зарібки,
Дам Мазурам, дам Хорватам, а вам ані дрібки.
Та ще й того мені мало! Мусять ваші діти,
Ваші внуки без просвіти в темноті сидіти.
Та ще й того мені мало! Втопчу вас в калужу,
На весь світ вас як „dzicz“ руську обплюю й
[спаплюжу.

Та ще й того мені мало! Я ще й вашу душу
Зломлю, спідлю, опоганю, до покори змушу.

Заберу вам вашу гідність і почуте чести,
І будете з рабським сміхом мої сліди мести.
Наставлю вам депутатів з хрунівської ласки,
Відберу вам усі права, лишу обов'язки.
Отак своє панованє утверджу як камінь,
Та від моржа аж до моржа на вік віков амініь“.

Удалили гайдамаки в голоснії дзвони :

„Чи чуєте люди добрі тії відгомони?

А як може хто не чує, тверду шкіру має,
Бо не словом, але ділом ворог нам діймає.
А хто чує, най працює рук не покладавши,
Бо що нині занедбаєм, пропало на завше“.

„І ніхто най не говорить: „Своїм Богом піду“.
Як вояки на коменду ставайте до глїду!

Бо слабого, ще й самого, закљов й ворона;
Лиш громада, товариство його оборона.

І ніхто най не говорить: „Обійдесь без мене“
Як у брата горить хата, й на твою пожене.

І ніхто най не говорить: „Що мені наука!“
Бо наука—мудра штука, міцнійша від бука.
Вона тобі в пітьмі світить і гріє у студїнь,
Вона тобі в смутку втіха і празник у будень.
Вона сила і богатство і бита дорога,
В ній покривджених опора, слабих перемога.

І ніхто най не говорить: „Я собі багатий“.

Ану-ж колись прийде в бідних ще й хліба
[благати].

Ніхто не мов: „Не бою ся! Що там по трівозї!“
Бо й небоя вовки зїдять на битїй дорозї.

„Тримайте ся, люди добрі, одної присяги :
 Най відважний боязливим додає відваги!
 Най розумний нерозумних на розум наводить!
 Най багатий немаючим допоможе, не шкодить!

„Тільки зрадник запроданець, підлиза, паниця
 Най не сміє на порозі вашому явить ся!
 Най не має в вас привіту ні слова пошани,
 Поки щиро не покаєсь, від зла не відстане.
 А хто кають ся не хоче і в злім дальше пацька,
 То най того побиває погорда громадська“.

От такі то гайдамаки скрізь по краю ходять,
 От таке то вірне слово всім людям говорять.
 А хто тє вірне слово добре в тямці має,
 Той за себе й за всю рідну Україну дбає.
 Бо те слово як пшениця, що ділами зійде,
 А з тих діл нам і Вкраїні краща доля прийде.

Розвивайся ти високий дубе.

Розвивай ся ти високий дубе,
 Весна красна буде!
 Розпадуть ся пута віковії,
 Прокивуть ся люде.

Розпадуть ся пута віковії,
 Тяжкії кайдани,
 Непобіджена злими ворогами
 Україна встане.

Встане славна мати Україна,
 Щаслива і вільна,
 Від Кубані аж до Сяна-річки
 Одна нероздільна.

Щезнуть межі, що помежували
 Чужі між собою,
 Згорне мати до себе всі діти
 Теплою рукою.

„Діти ж мої, діти нещасливі,
 Блудні сиротята,
 Годі ж бо вам в сусід на услужі
 Свій вік коротати!

„Піднімайтесь на святеє діло,
 На щирую дружбу,
 Та щоби ви чесно послужили
 Для матери службу.

„Чи ще ж то ви мало наслужились
 Москві і Ляхови?
 Чи ще ж то ви мало наточились
 Братерської крови?

„Пора, діти, добра поглядіти
 Для власної хати,
 Щоб ґаздою, не слугою
 Перед світом стати!“

Розвивай ся ти високий дубе,
 Весна красна буде!
 Гей уставаймо, єднаймо ся,
 Українські люде!

Єднаймо ся, братаймо ся
 В товариство чесне,
 Най братерством, щирими трудами
 Вкраїна воскресне!

Блаженний муж.

Блаженъ мужъ, иже не идеть
на совѣтъ нечестивыхъ.

Блаженний муж, що йде на суд неправих
І там за правду голос свій підносить,
Що безтурботно в соньмищах лукавих
Заціплії сумління їх термосить.

Блаженний муж, що в хвилях занепаду,
Коли заглухне й найчуткійша совість,
Хоч диким криком збуджує громаду
І правду й щирість відкрива як новість.

Блаженний муж, що серед гвалту й гуку
Стоїть як дуб посеред бур і грому,
На згоду з підлістю не простягає руку,
Волисть зломати ся, ніж поклонить ся злому.

Блаженний муж, кого за те лають,
Кленуть і гонять і побють камінєм;
Вониж самі його тріумф підготовлять,
Самі своїм осудять ся сумлінням.

Блаженні всі, котрі не знали годі,
Коли о правду й справедливість ходить:
Хоч пам'ять їх загине у народі,
То кров їх кров людства ублагородить.

Де не лили ся ви в нашій бувальщині.

Жены рѣскія възплакашася.

Де не лили ся в нашій бувальщині,
Де, в які дні, в які ночі —

Чи в половеччині, чи то в князівській удаль-
[щині,

Чи то в козаччині, ляхчині, ханщині, панщині,
Руській сльози жіночі!

Скільки сердець розривалось ридаючи,
Скільки звялили страждання!

А як же мало таких, що міцніли складаючи
Слово до слова в безсмертних піснях вили-
[ваючи

Тисячолітні ридання!

Слухаю, сестри, тих ваших пісень сумовитих,
Слухаю й скорбно міркую:

Скільки сердець тих розбитих, могил тих
[розритих,

Жалощів скільки неситих, сліз вийшло про-
[литих

На одну пісню таку?

Земле, моя всеплодющая мати.

Земле, моя всеплодющая мати,
Сили, що в твоїй живе глибині,
Краплю, щоб в бою сильнійше стояти,
Дай і міні!

Дай теплоти, що розширює груди,
Чистить чуте і відновлює кров,
Що до людей безграничну будить,
Чисту любов!

Дай і огню, щоб ним слово налити,
Душі стрясать громовую дай власть,
Правді служити, неправду палити
Вічну дай страсть!

Силу рукам дай, щоб пута ломати,
 Ясність думкам—в серце кривди влучать,
 Дай працювать, працювать, працювати,
 В праці сконать !

Панські жарти.

I. глава.

Жартуйте, дітоньки, Бог з вами!
 Тепер вам вільно жартувать.
 А як жили ми під панами,
 Тоді жартовано із нами
 Так, що не дай Бог споминать !
 Було за найменшу провину—
 Потрутиш панську худобину,
 Собаку вдариш, що з руки
 У тебе хліб рве, слово скажеш,
 Віз перевернеш, сніп зле зв'яжеш,—
 Три шкури спустять гайдуки.
 Пани тоді були не тее,
 Що нині. Що тепер пани !
 Хоч на нїм шматє й дорогее,
 Хоч ситі є, мов кабани,—
 Так кождий ходить з осторожна,
 Боїть ся мов біду збудить.
 В округ мов шниряє, глядить,
 Де-б грошиків позичить можна,
 І думка в кожного трівожна,
 Що на борг їсть і на борг слить
 І що кішеня все порожна.
 Не те за панщини було !
 Там кождий пан ступав так бучно,

Немов король, чи мав село,
 Чи ключ цілий! Не перейшло
 І через голову нікому,
 Щоб що змінити ся могло
 В тім розпорядку віковому:
 Пани і панщина у всьому
 Зрослись, здавалось, нерозлучно.
 Тоді то стоїло поглянуть
 На пана! Прямо очи вянуть
 У мужика, як пана вздрить,
 Хоч пан не лає й не кричить.
 По що кричать? Гнів крови шкодить!
 Ні, нині й цар мабуть не ходить
 Так гордо по своїй столиці,
 Як пан тоді селом ходив.
 Тут гарна доня у вдовиці —
 У двір її! Загородив
 Господар пліт новий—гей, хаме!
 Городиш моїми лісками!
 Пліт розбирай і в двір звези,
 Або оплату положи!
 Чи ласка панська, чи кара,
 Все мов нехибний божий суд
 Паде на смирний, темний люд,
 І навіть писнуть, сплакати—вара!
 Тоді в панів сміялись очі,
 Забави по дворах гулі
 І лови по лісах ішли,
 Лунали співи дні і ночі...
 Тоді то й раз пани були
 До жартів, вигадок охочі!
 А як в ту пору грали в карти!
 І нині грають, звісна річ,

І туманіють день і ніч.—
 Без карт, здавсь, ніщо й не варті
 Забави панські. Алеж, діти,
 Мабуть не доведесь вам вздріти
 Таких грачів, як в давній час!
 Дукатів всипав повну чарку
 І на одну поставив карту,
 Програв, не глянув ані раз,
 Не зблід, не задрожав на волос
 І навіть не понизив голос,
 Хіба кішенею потряс
 Воно то, дітоньки, й не диво:
 Се ж з поту нашого і мук
 Плило те золотее жниво
 Сотками літ до панських рук.
 Лицарський дух, воєнну славу,
 Всю ту минувшину криваву,
 Всі ті богацтва і пишноти,
 Все зіпсуте і всі підлоти,
 Гумори панські, лови, карти
 І всякі гулянки шальні,
 І ласки панські й панські жарти—
 Мужик все виніс на спині.

Найм и т.

В устах тужливий спів, в руках чепіги плуга,
 Так бачу я його;
 Нестаток і тяжка робота і натуга
 Зорали зморщками чоло.
 Душею він дитя, хоч голову схилив
 Немов дідусь слабий,

Бо від колиски він в недолі пережив
 І в труді вік цілий.
 Де плуг його пройде, залізо де розрие
 Землі плідної пласт,
 Там незабаром лан хвилясте жито вкриє,
 Свій плід землиця дасть.
 Чому ж він зрібною сорочкою окритий,
 Чому сїрак, чуга,
 На нїм мов на старці з пошарпаної свити?
 Бо наймит він, слуга.
 Слугою родить ся, хоч вольним окричали
 Богатирі його;
 В нужді безвихідній, погорді і печали
 Сам хилить ся в ярмо.
 Щоб жити, він жите і волю власну й силу
 За хліба кусник продає,
 Хоч не кормить той хліб і стать його похилу
 Не випрямить і сил не додає.
 Сумує німо він, з тужливим співом оре,
 Те поле, оре не собі,
 А спів той наче брат, що гонить у серця горе,
 Змагатись не дає журбі.
 А спів той, то роса, що в спеці підкріплює
 На пів зівялий цвіт;
 А спів той—грим страшний, що ще лиш глухо
 [грає,
 Ще з далека гримить.
 Та поки буря ще нагряне громовая,
 Він хилить ся, проводить в тузі дни,
 І земельку святу як матінку кохає,
 Як матінку сини.
 Байдуже те йому, що для добра чужого
 Він піт кровавий лє,

Байдуже те йому, що потом труду свого
 Панам панованє дає.
 Коб лиш земля, котру його рука справляла,
 Зародила опять,
 Коби з трудів його на других хоч спливала
 Небесна благодать.

* *

Той наймит—наш народ, що поту ллє потоки
 Над нивою чужою.
 Все серцем молодий, думками все високий,
 Хоч топтаний судьбою
 Своєї доленьки він довгі жде столїтя,
 Та ще надармо жде;
 Руїни перебув, татарські лихолїтя
 І панщини ярмо тверде.
 Та в серці хоч і як недолею прибитім
 Надїя кращая жиє;
 Так часто під скали тяжезної гравїтом
 Нора холодна бє.
 Лиш в казці золотій, мов привид сну чудовий,
 Він бачить доленьку свою,
 І тягне свій тягар, понурий і суворий
 Волочить день по дню.
 В столїтях нагніту його лиш ратувала
 Любов до рідних нив;
 Нераз дітей його тьма тьменна погибала,
 Та все він пережив.
 З любовою тою він мов велитень той давний,
 Непоборимий син землі,
 Що хоч повалений, опять міцний і славний,
 Вставав у боротьбі.

Байдуже, для кого— співаючи він оре
 Плідний, широкий лан;
 Байдуже, що він сам терпить нужду і горе,
 А веселить ся пан.

Ори, ори й співай, ти велитню, закутий
 В недолі й тьми ярмо!
 Пропаде пільма й гнет, обпадуть з тебе пута,
 І ярма всі ми порвемо.
 Не даром ти в біді, пригноблений врагами,
 Про силу духа все співав,
 Не даром ти казок чарівними устами
 Його побіду величав.
 Він побідить, порве шкарлущі пересуду,
 І вольний, власний лан
 Ти знов оратимеш—властивець свого труда
 І в власнім краю сам свій пан.

Коли почуєш...

Коли почуєш як в тиші нічній
 Зелізним шляхом стугонять вагони,
 А в них гуде, шумить, пищить мов рій,
 Дитячий плач, жіночі скорбні стони,
 Важке зітханє і гіркий проклін,
 Тужливий спів, дівочії дисканти,
 То не питай: Сей поїзд—відки він?
 Кого везе? Куди? Кому в здогін?
 Се емігранти.

Коли побачиш на пероні десь
 Людей мов оселедців тих набито,
 Жінок худих, блідих, аж серце рвесь,
 Зівялих, мов побите градом жито,
 Мужчин понурих і дітий дрібних
 І купою брудні, старії фанти
 Навалені під ними і при них,
 На лицах слід терпінь, надій марних —
 Се емігранти.

Коли побачиш як отих людей
 Держать і лають і в реєстри пишуть,
 Як матері у виходках дітий
 Зацитькують, годують і колишуть,
 Як їх жандарми штовхають від кас,
 Аж поїзд відійде — тоді припадок!
 Весь люд на шини кидаєть ся враз:
 „Бери нас, або переїдь по нас!“
 Се в нас порядок.

Степан Руданський.

Про Степана Руданського.

Зійдуться зимовим вечером люди до читальні, газди й газдині, старі й молоді. — „Читайте що“ — кажуть. „Але щось веселого — додає молодіж — аби коло нас усе було весело, а журба най іде на ліси, на гори!“

А що-ж може бути веселішого, як веселі вірші Степана Руданського? Але поки їх прочитаємо, довідаймося наперед, хто то був той, що їх написав. Ось, послушайте :

Руданський походив з Поділя на російській Україні, з попівської родини. До шкіл ходив в Каменці подільській, а потім вчився на лікаря в Петербурзі, московській столиці. Тоді він дуже бідував: Нераз голодував та жив в вогкій, студеній хаті. Батько йому не помагав і гнівався за те, що Степан говорив та писав по мужицьки (себто по українськи) а не по московськи. В листі до свого брата писав Руданський так: „Заказують мені мою рідну мову. Заказує батько. Але в мене був прадід і прапрадід: вони мені не заказали. Не слухає батько тої мови — за то мене по смерті послухають штирнайцять мільйонів моїх їдномовців“.

Добре сподівався Руданський. Тепер слухає та розуміє його не штирнайцять, а трийцять п'ять мільйонів його їдномовців.

Руданський став лікарем і напечатав свої перші вірші в тім самім році, коли умер Тарас Шевченко (1861) І тепер жити йому було не ліпше. Заходити йому коло хорих було за тяжко для його слабого здоров'я. Та й лихі люди спокую йому не давали. Він помер в нужді, не маючи й сорок літ.

Писав він багато. Складав любовні пісні, що тепер скрізь співають, як от „Повій вітре на Вкраїну“. Писав поклики до бою з ворогами, що присіли як саранча нашу зем-

лю. В віршу „До України“ пише Руданський, щоб Україна скорше гукнула на своїх дітий. Нехай вони йдуть неньку визволяти, то

Тоді вже нас не забудуть
І московські внуки.
Бо кров за кров катам нашим
І муки за муки.

Крім того писав Руданський історичні поеми про українських гетьманів, як „Мазепа“, „Павло Полуботок“ і другі; також перекладав чужі писання на нашу мову. Та найбільша його сила і слава в співомовках, з яких дещо подаємо в сій книжочці. То є сьмішні короткі оповідання з нашого народного життя та з життя чужинців, наших сусідів: Москалів, Ляхів, Жидів, Циганів, Німців, навіть Турків.

Не лише для сьміху писав Руданський веселі вірші. Майже в кождім з них є якась правда, якась глибока гадка. Написані співомовки дуже вдатно прекрасною українською мовою та легоньким віршом.

Нашого селянина та його жите Руданський знав і любив. Богато народних байок і приказок він переспівав у своїх веселих. Богато знов з його співомок так народови припало до вподоби, що співає їх нарід та розказує, як народні пісні, чи приказки. Тепер його радо читають скрізь, де живе наш нарід, де гомонить українська мова. І згадуємо його добрим словом за те, що остав ся бідним хлопським поетом, а не пішов до богатих москалів; що він старав ся серед злиднів працювати для своїх земляків і будив їх до народної сьвідомости. Що не тільки лишив нам свої чудові веселі вірші, але й показав своїм життям, як то можна бути бадьорим та веселим навіть тоді, як біда докучає.

Корнило Заклинський.

1. Ц А Р І.

Циган, Русин, третій Лях
Про те говорили :
Як би царство хто їм дав,
Щоб вони робили ?

Циган каже : „Як би так
Моє царство було,
То такогоб вже царя
На світі не було :

Яб по шию в салі жив,
В сало-б одягав ся,
Сало їв, на салі спав,
Салом укривав ся.“

— „Ну, не диво такий цар !“

Русин промовляє :

„Кому сало в голові,
Той сала бажає.

„А як би я був царем
Та мав царську волю,
Я би панів скасував,
Всіх пустив на волю“. —

— „Ет! дурні ви!“ каже Лях:
 „Не вмієте жити!
 А як би я був царем,
 Знав би що зробити:
 „Я би тільки захопив
 Царську скарбівницю
 Та ще-б таки того дня
 Драпнув за границю!“

2. Камінний сьвятий.

Раз обходили Ляхи
 Навкруги костьола,
 Захопили хто що міг,
 Носять наоколо.
 Ото Мазур і собі
 З набоженства свого
 Перед себе захопив
 З каміня сьвятого.
 І аж крекче неборак,
 А сьвятого носить,
 Та щоб скорше обійшли —
 Пана Бога просить.
 А тут йому на біду
 Тільки що ступають,
 А навколо обійшли.
 Знову починають.
 Бачить Мазур, що ніяк
 Справи не докаже.
 Бух об землю тим сьвятим,
 Та до нього й каже:

„Бувесь, каже, молодий,
То тоді носили,
А тепер ходи і сам,
Мінї не до сили!“

3. По чому дурні?

„Де ти був-єсь, пробував-єсь?
Розкажи, Іване!“

— „Та де вже я не бував-єм!
Бсюди був-єм, пане!“

„Був в Адесї і Бендерах,
В Ровнах і Полтаві,
Ходив в Київ разів кілька,
Бував і в Варшаві.“

„А по чомуж там, Іване,
Дурні продають ся?“

— „Та то, пане, як до дурня:
Які попадуть ся!“

Дурень пан, — заплатять більше,
Бо честь таки знають,
А як мужик, то звичайне:
Без ціни спускають...“

4. Пиріг.

Випив чарку подорожній,
Край стола сідає,
Із торбини прездоровий
Пиріг добуває.

І кохано починає
Обід чи свідання...

Аж заходить до коршомки
 Лях із полювання.
 І голодний, і холодний!
 Чарку випиває...
 Сюда-туда по коршомці
 Та все примовляє:

„Już to taką mam naturę:
 Jak pobywam w lesie
 A do tego jak wypiję, —
 To j piroga chce się!“

А що я натуру маю, —
 Мужик промовляє:
 „З Ляхом нігди не ділитись, —
 Нехай Лях конає!..“

5. Скачі, Мікалай!

Видить кацап коня в полі,
 Красти замишляє,
 Зза пазухи Миколая
 Свого витягає.

Давай йому примовляти:

„Мікола — утеха!
 Да помагі украсть лошадь, —
 Верхом будеш їхать.“

Помолив ся, повзе полем,
 Де стояла шкапа...
 Але якось збіглись люде,
 Нагнали кацапа

Тоді кацап Миколая
 На шнурочок вяже,
 Волоче його із заду
 Тай до нього каже:

„Насїл тебе как добраво
 Тєпер — чорт с тобою!
 Не памог мне верхом вхать —
 Так скачі за мною!“*)

6. Вовки.

— „Чого, Жидку, так збілів?
 Що з тобою сталося?“
 — „Ах, за мною через став
 Аж сто вовків гналось!“
 — „Бог з тобою!.. сто вовків?
 Та-б село почуло!“
 — „Та воно так і не сто,
 А пятьдесят було!“
 — „Тай пятьдесят диво в нас..
 Де-б їх стілько взялось?“
 — „Ну, Іванцю!.. нехай так,
 Але десять гналось!“
 — „Та і десять не було!..
 Знать оден усього?“
 — „А як оден?... аби вовк!..
 Страшно і одного!“
 — „А може то і не вовк?“
 — „А щож то ходило?
 Таке сиве, та мале,
 А хвостик як шило?“

*) З наведених тут московських слів бачимо, що московська мова зовсім що иншого як наша, бо трудно єї навіть розуміти.

7. Фірманка з Жидами.

Возив когось сам господар,
 Назад повертав ся
 Тай на своє гірке лихо
 З Жидами наняв ся..
 Насідало препоганих
 Повнісінька фура:
 Сруль і Лейба, Мошко й Берко
 І товстая Сура!
 Коням тяжко, йому гірко!
 Тільки ласки в Бога,
 Що конята неголодні
 Та суха дорога.
 Їдуть вони одну добу —
 Оброку не стало!
 Їдуть другу — вже й дорогу
 Дощем зопсувало!
 Тут і гори наступили,
 Ледви йдуть конята —
 Зліз господар, підпихає,
 Сидять Жидинята!
 Стали коні під горою.
 Аві суди Боже!
 Вже ні батіг, ні підмога,
 Ніщо не pomoже!
 А Жиди собі байдуже,
 До Сури гергочуть,
 Та з бідного хрестянина
 Сьміють ся, регочуть!
 Але їде Запорожець.
 Їде й розважає:
 Та у мене Жидова та
 Живо позлізає!

Вдарив коня нагайкою,
 З возом порівняв ся:
 „Як ся маєш, вражий сину?“
 Сердито озвав ся...

„Памятаєш, як я хлопцем
 Возив арендарів,
 А ти моїх арендарів
 Нагайкою спарив!“
 „Ото-ж тобі, бісів сину!“

Козак промовляє,
 Та все Жидів через плечі
 Нагайкою крає!

Скочив Лейба, скочив Мошко
 І товстая Сура,
 Скочив Сруль і грубий Берко —
 Полекшала фура!

Зворушили ся конята,
 Пішли помаленьку!

„Дайже Боже здоровлячко
 Тобі козаченьку!...“

„Дай-же Боже здоровлячко,
 Що-сь звів Жидовину,
 А то була-б замучила
 Мене й худобину!“

8. Олово не вадить.

Утікали два Жиди
 Колись за границю,
 Надибали на степу
 Набиту рушницю.

Надибали, підняли,
 Стали тай герґочуть,

Далі крикнули „герехт!“
 І стріляти хочуть.
 Та стріляти не біда,
 Але як стріляти?
 Не зміркує бідний Сруль,
 Звідки що почати.

Далі пейса підкрутив,
 „Тепер, каже, бухну!
 Ти в бухили Лейбо дуй!
 Я рухили рухну!“
 Не перечить грубий Жид —
 Руру надуває,
 А тимчасом жвавий Сруль
 Курок відтягає.

Далі рухнув за язик —
 Бухнула рушниця,
 Пішла куля Лейбі в рот,
 Грубий Жид валить ся.
 А Сруль йому на відхід
 Добру раду радить:
 „Виплюй, виплюй! — все кричить —
 Олово не вадить!“

9. Хто кого лучше.

Бив ся Мошко із Гаврилом
 Тай по тім хвалив ся:

„Ото, каже на ярмарку
 Я з Гаврилом бив ся!“

— „А якже ви, Мошку, бились?“
 Хтось там запитав ся.

— „Як ми бились? — та так бились,
 Що світ дивував ся!“

„Він на мене із ломаком
По плечех махало,
А я йому все з ярмурком
По носі давало!“

„Було з чого дивуватись!...
А хтож кого лучше?“
— „Та Гаврило мене лучше,
А я його лучше!“

10. Циган з хроном.

Ходить циган, ярмаркує,
Лиш копійку має...
„А що тепер найдешевше?“
Мужика питає.

— Та хрін тепер найдешевший! —
Мужик йому каже:
За копійку цілу вязку
Сідуха навяже! —

Побіг циган між сідухи,
Купив собі хрону...
Подивив ся на ярмарок,
Та й пішов до дому...
Іде собі дорогою,
Сьвіжий хрін смакує...
Вертить сверлом йому в носі,
А сліз не вгамує.

Втирав, втирав циган очи,
Далі й не втирає...
Сів під мостом і скривив ся,
Їсть та промовляє:

„Плачте, плачте дурні очі !
 Щоб повилізали !...
 Бачили-ж ви препогані,
 Що то купували !“

11. Циган косар.

Пішов циган на толоку
 До сусіда з раня ;
 Та в сусіда без обіда
 Косив до смеркання.
 Ізнеміг ся сіромаха,
 Косить і не косить..
 Аж під вечер пан господар
 Вечеряти просить...
 Іде циган вечеряти
 Та слину ковтає...
 Садовить ся на покуті,
 Пояс розпускає..
 Садовить ся на покуті,
 Випив пів бляшанки,
 Та як муха до патоки
 Припав до маслянки..
 Припав циган до маслянки,
 Янди́лу кінчає..
 Аж тут кума вареники
 З печі висуває..
 Схаменув ся бідний циган,
 Та вже не поможе !...
 Із'їв кілька вареників,
 А більше не може.
 А тут іще вареників
 З стола не прийняли,

Як порося печенес
 До хрону подали...
 Подивив ся бідний циган,
 Тай став промовляти ;
 „Вміли, кумцю, ви варити,
 Не вміли подати!“...

12. Циган в огірках.

Сидить циган на городі
 Темненької ночки ;
 До блискавки вибирає
 Чужі огірочки...

Та все собі промовляє :
 „Блисни, Боже, блисни !...
 А господар його з заду
 Як вилами свисне...

— А сто бісів в твого батька
 Та у твої груди !...
 Розкрадати мою працю !
 А що тепер буде ?...

„Ой батечку, голубчику !
 Чиніте, як знайте !

Тільки прошу вас, панотче,
 За пліт не кидайте !...“

— Ожеж кину ! „Бійтєсь Бога !“
 — Кину, бісів сину !

Підняв цигана на руки,
 Тай через пліт кинув.

Підійняв ся вражий циган,
 Тай як зарегоче :

„Міні того й бракувало !
 Добраніч панотче !“

13. Циган пасічник,

Раз багаті хазяї
Цигана приймали
І тут єму на біду
Щільник меду дали...

Розсмакував бісів син,
Та все було ходить
Стане було під вікном
Та „меду“ й заводить.

Що не знали хазяї
Ніяк відогнати,
Ото його до джмелів
Здумали післати.

Питаєть ся сам хазяй :
„Хочеш меду враже?“
— Чом не хочу, тату мій,
Хочу, — циган каже.

„То візьми-ж собі дупло
З медом і пчолами“.

Циган його ухватив
Руками й ногами.

— А де-ж, тату, то дупло?...

„От там серед ліса.
Гляди-ж, мухи не дрович,
Та не згадує біса!“

Побіг циган, такий рад,
Що мед буде їсти...
Серед ліса стоїть дуб —
Давай по нїм лізти.

Прилізає до дупла,
Мостить ся небора,

А в дуплі джмелі, джмелі
 Гудуть аж говорать,
 Тільки руку до дупла —
 Вони й забреніли
 І як чорнее рядно
 Цигана обсіли.

І шпигнув його їден —
 Господь, каже, з вами!
 Шпигнув другий: — Та піди-ж
 До Божої мами!

Далі кілька вже ураз

Цигана кусає —

„Та ідіть бо до сьвятих!“

Циган промовляє.

Далі видить неборак,

Що вже пухне й губа —

„Тепер, каже, к' чорту йдіть!“

Та шелєп із дуба!

14. Ви пан-отче.

Питаєть ся архірей

Попа молодого:

„Який, каже, тебе чорт

Висьвятив дурного?“

А той йому неборак

Подивив ся в очі:

„Та сьвятили — каже, — ви

Пресьвятий пан-отче!“

15. Їн на пущі.

Начитався піп удовий,

Як сьвятиї жили,

Як то вони по пустинях
Господа молили...

Та й задумав і сам грішний
З сьвітом попращатись,
Зайти собі межи пущі,
Тай собі спасатись...

І зібрав усю громаду,
З нею розпростив ся...
Взяв з собою молитовник,
В пущу віддалив ся..

Але де йому до пущі!
Привик до ковбаски...
До чарочки горілочки,
До борщу, до кашки...

Привик собі як часами
То й дечого вжити...
Та де йому серед пущі
Корінцями жити?...

Пробув в пущі одну добу..
Ба щось не прядеть ся...
Пробув другу піп удовий..
Ба вже й нитка рветь ся...

Взяв добродій молитовник,
Назад повертає...

„А що-ж то ви не на пущі?“ —
Громада питає...

— „Не питайте, добрі люди!
Став піп говорити —
Не з такими животами
Серед пущі жити!...“

16. Страшний суд.

В страшно-судную неділю
Ксьондз казання говорив,

Став за Божий суд казати,
Тай на гріх пересолив.

Слухав, слухав бідний мазур,
Далі тяженько зітхнув,
Подивив ся на Jezus-a
и головою похитнув.

„Коли так, промовив, Језу,
Ти судити нас будеш;
То будь певний, сам як палець
Серед раю заживеш!“

17. ПРИВИТАННЄ.

Наварив богач, напik :
Батюшки чекає,
Батюшка лиш на поріг —
От він і витає :

— „На тепленьке в добрий час!
Тільки що зробили..
Та де-ж то ви так були
Батюшечка милий?“

„А тут тільки гавкне пес,
Свиня зарохкоче, —
Так і думають усі,
Що то ви пан-отче!..“

„Спасибіг вам, що прийшли!
Пийте гріту з перцем..
Ріжте собі печінки..
Крайте собі серце...“

18. Пан і Іван в дорозі.

Ізійшли ся пан з Іваном,
По світі мандрують...

Разом їдять, розмовляють,
Разом і ночують...

На кожному через плечі
Висить по торбині...
Лиш пан таки у чемерці,
Іван у свитині...

Ідуть вони дорогою
Стали ночувати...
Аж пан собі задумує
Хлопа ошукати...

Та й говорить до Івана :
„Знаєш що, Іване !
Годило ся-б попоїсти !...“
— Та щож ? їжмо, пане !...

„Але знаєш що, Іване !
Починаймо з твої !
Як твоя буде порожня,
То тоді до мої !“

— Добре, пане ! — Іван каже,
Зняв свою торбину...
На травиці зелененькій
Простелив свитину...

Попоїли таки добре ;
Комара здушили...
Рано встали, до снідання
Торбину кінчили...
Прийшов вечір Знов у полі
Стали ночувати...
Вже панови свою торбу
Треба починати...

Але пан собі ні слова...
На землі лягає...

Кладе торбу під голови..

Хлопа замовляє...

„Що би ти робив, Іване!

Пан зачав питати:

Як би тобі довело ся

Таке поле мати?...”

— А що-ж, пане, я оравби...

Хлібом засівав би...

Та ходив би до Одеси,

Сіль і гроші мав би...

„А що я не так зробив би...

Пан почав казати:

Я казав би на сім полі

Місто збудувати...

Там би в мене стояв палац...

Там під ряд крамниці...

Там перекупки з булками,

А тут дві різниці.

От тоді приходить, Іване,

В мене балювати!

— Ет, спасибі, Іван каже,

Лучше будем спати!...

Незабаром коло пана

Став Іван хропіти...

Незабаром коло нього

Став і пан сопіти...

Тільки що пан заснув добре,

Іван підійняв ся...

Та до панської торбини

І сам присотав ся...

То і курку, і печеню,

І кавалок кишки...

Все, що було у торбині,

Стеребив до кришки...

Пробудив ся пан раненько...
 Пропаща година!
 Хоче їсти сіромаха
 Та пуста торбина...
 Розбуджає він Івана
 Та його й питає...
 А Іван стиснув плечима
 Та й відповідає:
 — А що-ж, пане, та ж ви вчора
 Місто будували...
 Тут стояло дві різниці...
 Там булки стояли...
 А по місті, звісне діло,
 Собаки ходили...
 То вониж то вашу торбу
 Певно стеребили!
 Посвистав пан по торбині,
 Нічого діяти!...
 „Вставай, каже, вже Іване!
 Підемо мандрувати“...
 Пішли вони, ідуть степом,
 Тяженько зморились...
 Аж на силу вже під вечір
 До села прибились...
 Ідуть вони в коловорот..
 Аж блукає гуска...
 Іван гуску та в торбину...
 Є вже і закуска...
 Бракувало тільки хати
 Переночувати...
 Але вони завернули
 До пустої хати...

Прийшли вони, відпочили,
 Гуску спорадили..
 Спорадили як годить ся,
 У піч посадили...

Аж пан знову замишляє
 Хлопа ошукати...

Та й говорить: „Що-ж Іване!
 Ми лягаймо спати!...

Та кому із нас приснить ся
 Кращая закуска...

То вже ціла тому завтра
 Достаеть ся гуска“!...

— Та як спати, то і спати
 Нічого діяти! —

Постелив Іван свитину
 Та й лягає спати...

Серед ночі захропів пан,
 Іван пробудив ся...

Із'їв собі цілу гуску,

Та й знов положив ся...

Рано будить пан Івана

Та давай казати:

Як то Бог його до себе

Просив балювати...

Та які там потрави

Йому подавали...

Та як його всі сьвятії

Їсти припрошали.

— „Ані слова! — Іван каже, —
 Ваша правда, пане!

Я сам бачив, як ви їли

Якісь марципани...

Та дивлюсь, що не голодні,
 Маєте закуску
 Тай сїв собі коло печі
 Та й стеребив гуску“ !...
 Чи то-ж правда? — пан питає,
 Всю із'їв Іване?!
 — Та аби я так здоров' був,
 Як всю із'їв пане! —
 Димом здимів пан голодний,
 А Іван озвав ся :
 — Хтїв когось ошукати,
 Тай сам ошукав ся !...

19. Прєба всюди приятеля

Прийшла в церкву стара баба,
 Сьвічок накупила...
 Де була яка ікона,
 Всюди поліпила...
 Іще пара оставть ся,
 Де їх приліпити?...
 — Ага! каже, пошукаю
 Сьвятого Микити!
 Найшла баба і Микиту!...
 Сьвятий чорта ціпить!...
 Баба їдну йому ставить,
 Другу чорту ліпить...
 Видять люди й розважають
 Що б там не ліпила:
 „Що ти, бабо, кажуть робиш?“
 „Таж то вража сила“ !...
 Але баба обернулась :
 — Не судіте, люди !

Ніхто того не відає
 Де по смерті буде?
 Чи у небі, чи у пеклі
 Скажуть вікувати;
 Треба всюди, добрі люди,
 Приятеля мати.

20. На що Бог сотворив.

„На що тебе, козака,
 Господь на світ сотворив?“
 — Щоб любив я мужика,
 Щоби пана його бив!
 „На що ж тебе, мужика,
 Господь на світ сотворив?“
 — Що-б неславив козака,
 Щоби панщину робив!

21. Слабий зуб.

Сидить шевчик на стілці
 На кумові постілці
 Пришиває лату.
 Аж у сінях двері скрип!
 Далі в хату двері рип!
 Шелєп кум у хату.
 „Здоровенькі ви були!
 А що-ж мої постоли
 Вже мабуть готові?
 — Зараз будуть, погодіть!
 Що-ж ви стогнете, як дід?
 Чи вже не здорові?

„Та не то, що-б, Боже крий,
 Був я дуже так слабий,
 А так тільки нудно.
 Розболів ся вражий зуб,
 Та заріс тобі, як дуб,
 Що й вирвати трудно“...

— Не журіть ся! — каже швець,
 Ось сядьте но на стілець!“

На стілець саджає,
 В дратву зуба замотав,
 Кінці разом посплітав,
 До ноги чіпляє.

Але звісно у шевців,
 Все діравії стілці,
 Що-б то не душило!
 Ото шевчик і зайшов,
 Нишком дірку ту знайшов,
 Та хватить кума шилом!

Кум підскочив, як той цап,
 Та рукою з заду лап
 За грішнєє тіло!

„Не даремне-ж я стогнав!...
 Ач коріння попускав,
 Аж там заболіло!“

22. Жалібний дяк.

А що тільки в церкві дяк
 „Іже!“ заспіває,
 Бідна баба у кутку
 Мало не вмлїває.

Аж завважав тєє дяк,
 До неї забрав ся:

„Чого плачете ви так?“

Стару запитав ся

— Як не плакати мені, —

Стара баба каже,

Коли мене голос ваш

Аж за серце вяже.

Так колись моя коза

На леду кричала,

Як там її звірину

Бідну розривала.

23. Крива баба.

Раз до ксьондза забрела

Кривая на ноги,

І, бідная, на дітий

Просила підмоги.

А ксьондзови гроший жаль, —

Давай її вчити,

Як каліці із дітьми

В білім світі жити.

„Лучче, каже, ти навчись

Бабити, змовляти,

То й на себе, на дітий

Будеш гроші мати!

— „Деж навчитись, пане мій,

Дайте міні раду!“ —

„Що учитись, ти змовляй

Хоч так для прикладу:

Пробіг пес через овес —

Не шкодило псови,

Най же шкоди не буде

І тому вівсови.“

Пішла баба і куди!
Як сьвята курує;
Пройшло уже кілька літ,
Ба і ксьондз хорув!
Така гуля, як кулак,
В горлі йому сіла...
Лічать, лічать дохторі,
А все гуля ціла.
Далі вдав ся до бабів,
Нічого чинити...
От приходить і крива
Слабого лічити.
Ксьондз до лиха вже й забув...
Вона не питає,
Каже вийти з хати всім,
Сама зачинає:
„Пробіг пес через овес —
Не шкодило псови,
Най же шкоди не буде
І тому вівсови!“
Подивив ся слабій ксьондз:
— „А то ти, зазуля?!“
Та як враз зареготав —
Так і трісла гуля!

24. Свиня — свинєю.

Несе мужик у ночовках
До дому сьвячене:
Яйця, паску і ковбаси
И порося сьвячене.
І порося — як підсвинок,
Та ще й з хроном в роті...

Несе бідний тай спіткнув ся
У самім болоті.
І хибнулись нові ночви
Затряслось сьвячене,
І в болото покотилось
Порося сьвячене.

Глянув мужик на болото,
Посвистав до лиха.
Відвернув ся, на бік плюнув
Тай промовив стиха:
„Та свиня таки свинею!
Правду кажуть люди:
Сьвяти її, хрести її, —
Все свинею буде!“

25. Ворона і лис.

Пробігає лис голодний
Через пеньки скаче...
Аж слухає, деь ворона
На гиляці краче...
Прибігає, хоч видати,
Та нїяк дістати...
Лис хитрить ся і вертить ся
Давай підмовляти...
Підмовляє, щоби злізла...
Прищурює очі..
Обіцяє м'яса гори, —
Ворона не хоче...
„І не хочу, і не злізу!
Стала говорити,
Іди собі, коли хочеш,
На село дурити!“

Ти думаєш, що ворона
Розуму не має...
Сидить собі на гиляці,
Нічого не знає.

Та я знаю, що ти хочеш
Як псявіра їсти...

І хіба-б я дурна була,
Щоб думала злісти..

— Бог з тобою, голубонько! —

Став лис прикидатись:

Та тепер вже, зазуленько,

Нічого боятись...

Вийшов указ з того світа,
Щоб мир був усюди!

Щоби мирно собі жили
І звірі і люди!!“

А ворона розважає:

„Бренеш ти, мій враже!...“

Далі кругом подивилась, —

Та лисови й каже:

„Та який же мир той буде,
Та спокій між нами,
Коли онде йдуть до ліса
Стрільці із хортами!“

— „Будь здорова, голубонько!“

„А то що? куди ти?“

— Таж стрільців лихе надносить,
Треба утікати!“

„А указ же з того світа,
Що про мир писали?“

— Може вони ще указу
Того не читали.“

„Ну не бій ся-ж, голубчику!
 Я лиш так сказала...
 Але вашого указу
 І я не читала !..“

26. Пуст.

Оден дідич мав у школах
 Кохану дитину,
 Ото раз до неї й пише :
 „Милий ти мій сину
 Як ти здоров — слава Богу,
 А як добре вчиш ся —
 То не візьме тебе дідько,
 Про те не жури ся.
 Моя жінка, твоя мати,
 Без відома мого
 Посилає на оріхи
 Тобі золотого.
 А я тобі посилаю
 Старі ногавиці,
 Зроби собі жупанину
 З рештків рукавиці.
 Та учи ся, милий сину
 Та читай богато,
 Бо ти дурнем зостанеш ся,
 А я твоїм татом !“

27. Просьба.

Раз писали мужики
 До свого владики :
 „Архирею — пишуть — наш
 Ясний та великий !“

Церква наша з давних літ
 Перейшла ні нащо
 Кілько є у нас сьвятих —
 Всі стали ледащо.
 Матір-Божа на дошках
 Згорбилась, зігнулась,
 Апостоли розійшлись,
 А Варвара здулась.
 Миколай від хробаків
 Порохном увзяв ся,
 Сам Спаситель на вратах
 Поздовж порепав ся.
 Миколая нам позволь
 На ново зробити,
 Матір-Божую з'боків
 Клинцями забити.
 Апостолів всіх у ряд
 Дручками зігнати,
 Спасителя на вратах
 Щоб на шпуги взяти.
 А з Варварою уже
 Нічого робити:
 Коли вона здулась так,
 То кажи закрити.“

28. Глухий і губатий

Довело ся на віку
 Глухому з губатим
 Раз у церкві на біду
 У парі стояти.
 І губатий що зачне
 „Оченаш“ казати,

То так губи і складе,
 Як ніби свистати.
 Довго глухий поглядав,
 З злости аж мінів ся,
 Далі руку відвинув,
 Близше приступився
 Та по пиці його хвать!
 „От тожі свистати!“
 — „Бог з тобою—каже той —
 Бачиш, я губатий!...
 Але глухий другий раз!
 „Дарма, що багатий!
 У нас церква не на те,
 Щоб у ній свистати!“

29. Струмент.

Не на що-ж той кацап
 На коршомці іграв:
 Лиш сидів, бісів син,
 Тай на губу свистав.
 Але наш мужичок —
 Знать натура така —
 Лиш зачув голосок,
 Так і тне тропака!
 Так і тне та кричить:
 Таку матір твою!
 Грай кацапе! не то —
 Інструмента побю!“

V 34.199
ком. 1-3

ф $\frac{\text{I}}{\text{П-168}}$